

Roma-Parth İlişkilerinde Elegeia/Erzurum ve Çevresi

Elegia in Roma-Parth Relations Erzurum and Its Surrounding

Süleyman ÇİĞDEM

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
sciğdem@atauni.edu.tr

ÖZET

En erken dönemlerden itibaren, Doğu-batı hareketlenmelerinde Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu önemli bir geçiş noktası olmuş, bölge sürekli dışarıdan gelen saldırılara maruz kalmıştır. Bu çalışmada Roma İmparatorluğu'nun Kafkaslara ve Asya içlerine ulaşmasında stratejik önem arz eden Kuzey Doğu Anadolu bölgesi kentlerinden olan Elegeia'nın Roma-Parth ilişkilerindeki yeri ve lokalizasyonu ile ilgili görüşler ele alınarak, Roma İmparatorluğu döneminde Erzurum ve çevresinin konumu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Roma İmparatorluğu, Roma-Parth ilişkileri, Erzurum, Elegeria

ABSTRACT

Since the earliest ages onwards, Eastern and Northeastern Anatolia have been a significant passage in the movements between the East and the West. The mentioned region has thus been exposed to attacks from outside. This study is intended to depict the views relating the place and location of Elegia, which had a strategic role in Roman Empire's reach into the Caucasus and Asia and which was one of the northeastern Anatolian cities, in Roman-Parth relations. The study also aims to give information about the situation of Erzurum and its surrounding in Roman Empire period.

Keywords: Roman Empire, Roma-Parth relations, Erzurum, Elegeia

Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu'nun tarihi ile ilgili az bilinen konularından biri de, bölgenin Roma İmparatorluğu Dönemi'ndeki durumudur. En erken dönemlerden itibaren, Doğu-batı hareketlenmelerinde Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu önemli bir geçiş noktası olmuş, bölge sürekli dışarıdan gelen saldırılara maruz kalmıştır. Bunun bir sonucu olarak da bölgede kurulan kentlerden günümüze gelen mimari kalıntılar sınırlı olmuştur¹. Yukarıda değindiğimiz nedenlerin yanı sıra, bölge ile ilgili hem yerel, hem de Roma kaynaklarının sınırlı oluşu da Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu'nun tarihinin ortaya konulmasını oldukça güçleştirmektedir. Ayrıca söz konusu alanda bugüne kadar yeterli arkeolojik kazıların yapılmaması, Roma'nın bölgedeki varlığının bilinmezliğini oluşturan bir başka önemli neden olarak güncelliğini hala korumaktadır. Kanımızca, burada göz önünde

bulundurulması gereken bir başka nokta daha bulunmaktadır. Roma İmparatorluğu'nun doğu yayılmasında, stratejik olarak Fırat Nehri kendisi için bir sınır tayin etmesi ve Fırat'ın doğusunda büyük yerleşim alanları oluşturulmaması, onun Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu'da maddi olarak algılanmasını zorlaştıran önemli bir başka olgudur. 2002 yılından itibaren Gümüşhane-Bayburt yöresinde gerçekleştirdiğimiz arkeolojik yüzey araştırmalarında, Roma İmparatorluğu'nun bölgedeki egemenliğini kanıtlayan Gümüşhane Kelkit ilçesi sınırları içerisindeki Satala² Askeri Garnizonu dışında, özellikle Şiran, Kelkit, Köse, ilçelerinde ve Bayburt il merkeziyle Aydıntepe ilçesi dâhilinde Roma'nın bu alandaki varlığını ortaya koyan yerleşim alanları ve yüzey bulgularına rastlanmıştır³. Bu sınırın güneydoğusunda yer alan Erzurum ve çevresi için aynı şeyleri söylemek şimdilik oldukça güç gözükmektedir. Erzurum ve çevresinde Roma hâkimiyetini kanıtlayan arkeolojik bulguların azlığı da ifade ettiklerimizi desteklemektedir⁴.

Bu çalışmamızda Roma İmparatorluğu'nun Kafkaslara ve Asya içlerine ulaşmasında stratejik önem arz eden Kuzey Doğu Anadolu bölgesi kentlerinden olan Elegeia⁵'nin Roma-Parth ilişkilerindeki yeri ve lokalizasyonu ile ilgili görüşler ele alınarak, Roma İmparatorluğu döneminde Erzurum ve çevresinin konumu ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bilindiği gibi, Roma İmparatorluğu Anadolu'da egemen olmaya başladıktan sonra Anadolu'nun doğusunda⁶ ve Kafkaslar ile Asya içlerine ilerlemesinde karşısına çıkan en büyük rakip, Parthlar olmuşlardır. Oysa Roma-Parth ilişkilerinin başlangıcında, büyüyen Pontos tehlikesi sonucunda oluşan müttefiklik ve dostluk yer alıyordu⁷. Kaya⁸'ya göre, Roma ile Parthlar arasında M.Ö. 92 yılından sonra oluşan sorun, Armenia'nın hem Romalılar tarafından hem de Parthlar tarafından kendi adlarına bağımlı bir krallık yapmak istemeleri üzerine başlamıştır. Frye⁹ M.Ö. 53 yılına kadar Romalıların Parthları büyük bir güç olarak görmediklerini, bu tarihten sonra ise özellikle Yukarı Fırat'ın Roma ile Parthlar arasında anlaşmazlık bölgesi haline geldiğini belirtir. Bu süreçte, Roma ile Parthlar arasındaki mücadele alanı üzerinde bulunan Elegeia kentinin, ilk kez kimler tarafından inşa edildiği, sakinlerinin kimler olduğu ve bu ilişkideki konumunun ne olduğu ise bilinmemektedir.

İmparator Augustus (M.Ö.27-M.S.14), Fırat Irmağını¹⁰ doğu sınırı olarak kabul etmiş, kendinden önceki imparatorların Fırat'ın doğusuna yönelik yayılcı politikalarından vazgeçmiştir. Augustus, Roma'nın Anadolu'daki varlığını devam ettirebilmesi için doğuda Fırat'a kadar

uzanan imparatorluk sınırlarının sürekli olarak elde tutulması gerekliliğine inanmış¹¹, haleflerine bıraktığı vasiyetnamesinde bu konuya özellikle dikkat çekmiştir¹². Rostovtzeff, Augustus'un Roma İmparatorluğu'nun Merkezi Asya ve Hindistan'a kadar yayılamayacağını, Parth krallarının da Syria'yı fethetme rüyalarının işe yaramayacağını, batılarında yer alan unsurların feodal ve yarı göçebe olduklarından kontrol altına alınamayacaklarını anladıklarını, böylece ortaya çıkan *modus vivendi* ile ekonomik açıdan daha kazançlı çıktıklarını belirtmektedir¹³. Parthlarla dostça ilişkilerin hedeflemesinden dolayı¹⁴, uzun bir dönem Roma kaynakları Erzurum ve çevresinden söz etmemişlerdir. Dolayısıyla Elegeia kentinin bu dönemdeki konumu ile ilgili bilgilerimiz de bulunmamaktadır.

Roma İmparatorluğu döneminde kent ile ilgili ilk bilgilere dolaylı da olsa, İmparator Nero (M.S. 54-68) döneminde rastlamaktayız. M.S. 54 yılında Parthların Armenia üzerinde egemenlik sağlamaları karşısında, doğudaki Roma nüfuzunu yeniden kurmak isteyen Nero, Praetoria prefectusu Afrinius Burrus ile filozof Seneca'nın önerilerini¹⁵de göz önünde bulundurarak Parthlarla savaşmaya karar verdi ve Syria valisi Gaius Ummidius Durmius Quadratus'a hazırlık yapılmasını emretti¹⁶. Daha sonra Roma ordusuna kumata etme görevini o sırada Germania Eyalaeti valiliği görevini yürüten Domitius Corbulo'ya verdi¹⁷. M.S. 55 yılı sonunda ya da 56 yılı başında Cappadocia'ya gelerek Melitene'de karargâhını kuran Corbulo, emrindeki dört lejyonu atlı ve yayalardan oluşan yardımcı birliklerle destekleyip, Cappadocia ve Galatia'da acemi asker topladı ve M.S. 58 yılında savaşa hazır hale geldi¹⁸. Bir an önce harekete geçmek için Cappadocia sınırını aşarak doğuya doğru ilerleyişini sürdürdü. Corbulo bugünkü Erzurum yakınlarına gelince kışı burada kurduğu çadırlarda geçirmeye karar verdi, ancak soğuk yüzünden çoğu askerinin elleri ve ayakları donarak ölmüşlerdir¹⁹. M.S. 58 yılı baharında buradaki karargâhından ayrılan Corbulo muhtemelen Satala'ya²⁰ yönelmiş, buradan Armenia'nın başkenti Artaxsata'ya doğru harekete geçerek, Commagene kralı IV. Antiokhos ile İberia kralı Pharasmenes'in desteğiyle Armenia kralı Tridates'i mağlup etmiştir²¹. Her ne kadar Parth kralı Vologases, Armenia kralı Tridates'e yardım göndermiş ise de bu yardım Tridates'in yenilmesini engelleyememiştir. Corbulo Artaxsata'yı yakıp yıkmıştır²².

Başta Tacitus ve Dio Cassius olmak üzere, Corbulo'nun bu seferi ile ilgili bilgileri aktaran kaynaklarda Elegeia kentinden direkt olarak söz edilmemektedir. Tacitus, bölgeye gerçekleştirilen seferde Trapezos'un

ikmal üstü olarak kullanıldığı kesin olarak belirtilmektedir²³. Bunun dışında gerçekleştirilen sefer güzergâhında Elegeia'nın konumu net değildir. Ancak Anderson²⁴ kış kampının yerinin kaydedilmemiş olmasına rağmen bu kentin denizden 6000 feet yükseklikte, Aras ve Kuzey Fırat arasında Cappadocia'dan kolalıklı ulaşılabilinen ve Artaxata yolu üzerinde olan Erzurum platosunda olmasını büyük bir ihtimal olarak görmektedir. Böylece Elegeia üzerinden Armenia'nın başkentine ulaşmak isteyen Corbulo, bir müddet sonra denizden de rahatlıkla takviye alabileceği bölgedeki en önemli askeri garnizon olan Satala'ya yönelmiş, Armenia seferinin son hazırlıklarını burada tamamlamış olmalıdır. Yine Tacitus'un anlatımlarından, Corbulo'nun bu sefer sırasında stratejik bir hata yaptığı da anlaşılmalıdır. Bölgenin çetin kış koşullarını tahmin edemediğinden hazırlıksız yakalanmıştır. Görünen odur ki, bölgenin Armenia'ya yakınlığı bir avantaj gibi görünse de mevcut kış şartlarının olumsuzluğu Corbulo için önemli bir sıkıntı oluşturmuştur.

Yukarı Fırat bölgesinin dolayısıyla Elegeia ve çevresinin Roma İmparatorluğu için önemi Vespasianus (M.S. 69-79) döneminden sonra daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Zira Armenia üzerinde oluşan Roma-Parth mücadeleleri, Fırat Nehri'nin askeri açıdan önemli bir rol oynamasına neden olmuş, böylelikle ilk kez Roma askeri güçlerinin bölgede iskanı zorunlu bir hal almıştır²⁵.

İmparator Nerva'nın M.S. 98'de ölümü (25 Ocak) üzerine, İmparatorluk tahtına tek başına Traianus (M.S.98-117) geçti²⁶. Doğu'da meydana gelen bir takım olaylar Traianus'un dikkatini buraya çekti. Özellikle Parthlar ile sıklıkla karşı karşıya gelmek zorunda oldukları Armenia probleminin tamamen çözülmesi gerekiyordu²⁷. Aslında Dac²⁸ savaşlarından sonra Traianus doğu sınırlarının güvenliğini sağlamak istiyordu. Çünkü Cumhuriyet Dönemi yıllarından itibaren Parthlar, Roma'nın doğu sınırları için önemli bir tehdit olmuş ve bunu daha sonraki yıllarda da devam ettirmişlerdi. Öyle ki bazı Roma imparatorları Parthlar karşısında yenilgiye bile uğramışlardı. Traianus, artık eski güçlerinin kalmadığını düşündüğü Parthları yenilgiye uğratarak Roma İmparatorluğu topraklarına katmak²⁹ böylece büyük bir ün bırakmak istiyordu³⁰. Bunun için bahanesi de hazırды. Bu olayları Akşit³¹, Dio Cassius'dan yola çıkarak şu şekilde açıklamaktadır; **"M.S. 110 yılında Parth Kralı II. Pacorus ölmüş, yerine kardeşi Osroes geçmişti. Pacorus, ölmeden önce büyük oğlu Exedares'i Armenia tahtına getirmişti. Fakat ölünce, yerini alan Osroes, Pacorus'un diğer oğlu**

Parthamisiris'i Armenia kralı ilan ederek Exedares'i tahttan indirmişti. Bu olayların sebepleri bilinmiyor. İşte bunun üzerine Exedares Roma'dan yardım istedi. Traianus bunun üzerine dikkatini Doğu'ya çevirdi. Zira bu durumda Nero tarafından kurulmuş olan barış anlaşması bozulmuş, imparatora sorulmadan bir takım politik oyunlar çevrilmiş oluyordu. Esasen Traianus, Decebalus ile savaştığı sırada Parthlar'ın Dac'larla müzakerelerde bulduklarını da bilmekteydi".

İmparator Traianus M.S. 27 Ekim 113^{32'}de Roma'dan ayrılarak yola çıktı ve nihayetinde Atina'ya ulaştı³³. Dio Cassius³⁴ İmparator'un Atina'da bulunuşu esnasında gelişen olayları şöyle aktarmaktadır; **"Traianus Parthlara karşı seferi başlattığında ve Atina'ya geldiğinde Osroes'in elçileri gelerek, barış teklif ettiler ve hediyeler sundular. Onun ilerlemesini öğrenen kral korktu. Çünkü Traianus hareketleri ile etkileyici tehditler yapmayı alışkanlık haline getirmişti. Osroes Traianus'un azameti karşısında saygılı davrandı, ona savaş açmaması için yalvardı, Armenia tahtını Pacorus'un oğlu Parthamisiris'e istedi ve hükümdarlık tacının ona gönderilmesini rica etti. Osroes Exedares'in tahtan indirilmesinde ne Romalıların ne de Parthların memnun olmamasının göz önünde bulundurulmasını söyledi".** Dio Cassius'tan öğrendiğimize göre, İmparator ne hediyeleri kabul etti ne de yazılı veya sözlü herhangi bir yanıt gönderdi. Bu da yapılan tekliflerin Traianus tarafından reddedildiği anlamına geliyordu³⁵.

Traianus, Asia Minor-Cilicia yolu ile Ocak M.S. 114'de Antiokheia'ya ulaştı³⁶. Kışı geçirdikten sonra Nisan başında buradan ayrılarak, Samosata-Melitene³⁷ üzerinden yaklaşık 51 günlük bir yürüyüşle Spikor Geçidini³⁸ aşarak Satala'ya³⁹ geldi ve Roma'nın bölgedeki önemli vasal krallarından Ankhilaos'u kabul etti⁴⁰, Haziran'ın başında da Kral Partamasisiris'le karşılaştığı Armenia'nın stratejik kenti⁴¹ Elegeia'ya ulaştı⁴². Henderson⁴³ Traianus'un Satala'dan Elegeia'ya gelmesini, Corbulo'nun gerçekleştirdiği seferde Armenia'nın başkentine ulaşmak için bu kenti seçmesine bağlamakta, böylelikle Elegeia'nın Artaxata'ya varmak için stratejik açıdan Romalılar için vazgeçilmez olduğu gerçeği bir kez daha ortaya konulmaktadır. Traianus Elegeia'ya geldiğinde bölgenin satrapları ve prensleri hediyelerle onu karşılamaya geldiler. Dio Cassius'a göre İmparator'a sunulan hediyelerin en ilginç saygıyla eğilmesini bilen bir at idi⁴⁴.

Traianus M.S. 114 baharında Antiokheia'dan Armenia'ya doğru

hareket ettiğinde, Parthamisiris kendisine bir mektup göndererek, buluşmaları teklifinde bulunmuştu. Traianus, isteklerini içeren bir mektubunu Parthamasiris'a iletmek üzere Cappadocia valisi Marcus Junius'u görevlendirdi⁴⁵. Parthamisiris'in görüşme isteğini kabul eden İmparator onu Elegeia'da kabul etti⁴⁶. Parthamisiris'in içler acısı bir duruma düştüğünü⁴⁷ Dio Cassius⁴⁸ oldukça trajik bir şekilde anlatmaktadır: **"O Parthamisiris'i Elegeia'da kabul etti ve burada bir mahkeme kurdu. Parthamisiris onu selamladı ve başındaki tacı aldı ve yere koydu. Daha sonra onu geri alma umuduyla sessizce ayağı kalktı. Bu arada askerler yüksek sesle bağırdı ve sanki birçok zafer kazanmış gibi imparatoru selamladılar. Bu bağırış kralın yok olduğu onun aşağılandığı anlamına geliyordu ve Parthamisiris kaçarmış gibi geri döndü. Fakat etrafı tamamen kapatılmıştı. Kalabalık artmadan önce konuşmada güçlük çekmemek için dua ediyordu"**. Dio Cassius⁴⁹ Elegeia'da yapılan toplantı sonucunda, Tridates'in Nero'dan krallık tacını aldığı gibi, Traianus'un da bu krallık tacını geri aldığını, Armenia ve çevresinin Roma'ya bağlandığı ve Romalılara ait olduğunu ilan ettiğini, Parthamisiris'in istediği yere gidebilmesine izin verildiğini, ülke içinde herhangi bir yanlış hareket yapmasını önlemek için yanına bir Roma birliğinin verildiğini, bununla beraber bir müddet sonra Parthamisiris'in ortadan kaybolduğunu belirtmektedir⁵⁰. Görülüyor ki, Traianus Elegeia⁵¹'da kendinden önceki imparatorların uyguladıkları bir politikayı da sonlandırmış, gerçekleştirilen seferlerin sonucunda eskiden bölgenin yönetimi tekrar Parthlara bırakılırken, Traianus'la beraber bölge artık bir Roma Eyaleti haline dönüştürülmüştür.

Elegeia'daki alınan kararlarla herhangi bir savaş yapılmaksızın Armenia, Roma'ya katılmış oldu. Traianus bölgenin ilk yöneticisi olarak eski consül L. Catilius Serverus'u atadı⁵². İmparator burada yapacak başka bir şey kalmadığı için Antiokheia'ya döndü. Parthamasiris'i cezalandırdıktan sonra bölgede bulunan diğer krallar ve satraplar da ona hediyeler sundular ve savaşımaksızın Traianus'un egemenliğini kabul ettiler⁵³. Senato elde edilen bu başarılarından dolayı ona diğer birkaç unvanla beraber Optimus ve Parthicus (Parth fatihi) unvanını da verdi⁵⁴. Traianus bölgedeki kontrolün devamı için imparator ordusunun bir kısmını Syria'da bırakarak imparatorluğun kuzeyindeki bir takım kımıldanmalardan dolayı Roma'ya geri dönme kararı verdi⁵⁵.

Traianus'un Elegeia kentinde yaptığı idari atamaların dışında, kentle ilgili herhangi bir sosyal ve mimari düzenleme yapıp yapmadığı

konusunda maalesef elimizde hiçbir bilgi ve belge bulunmamaktadır. Elegeia'da geçen olayları detayları ile anlatan Dio Cassius kentle ilgili hiçbir bilgi sunmamaktadır. Yapılan sefer öncesi kentin, Parthların egemenliği altında olduğu açıktır. Roma egemenliğine geçtikten sonra kentin ne gibi bir gelişim gösterdiği bilinmemektedir. Bilinen Nero döneminden beri Roma'nın himayesinde bulunan bölgenin bu seferden sonra bir Roma Eyaleti haline getirildiğidir⁵⁶.

M.S. 117 yılında Traianus'dan sonra tahta geçen Hadrianus (M.S.117-138) barışçı bir politika izlediği için, Fırat Irmağı'nın⁵⁷ doğusundaki krallıklar yeniden eski statülerini elde ettiler, Parthlar'ın isteklerini kabul eden Hadrianus, Büyük Armenia'yı bağımlı krallık haline getirdi, böylece Fırat Irmağı'nı Augustus gibi Roma İmparatorluğu'nun sınırı yaptı⁵⁸. Böylece Elegeia da tekrar Parth kontrolüne geçmiş olmalıdır.

Traianus sonrası Roma Parth ilişkilerinde Elegeia kenti, imparatorun yaklaşık elli yıl sonra tekrar gündeme gelmiştir. Antoninus Pius'un 7 Mart M.S. 161'de ölmesi üzerine, Marcus Aurelius Antoninus (M.S. 161-180), manevi kardeşi (Lucius Aurelius Verus Commodus Antoninus) ile beraber, ilk defa Roma'yı birlikte idare eden iki imparator olarak yönetimi ele aldıktan hemen sonra doğuda önemli bir tehlike baş gösterdi. Parthlar'ın savaş tehdidi daha İmparator Pius zamanında belirlemeye başlamıştı⁵⁹. Çünkü Pius'un ölüp yerine yenilerinin geçmesi Parth kralı III. Vologases için bir fırsat gibi görünmüş ve savaş açmıştı⁶⁰. Aynı sırada, (M.S.162 Bahar'ı) Britannia'da Britonlar ayaklandılar, Chatti kavmi de Germania ve Raetia'ya saldırdılar⁶¹. Briton'lara ve Chatti'lere karşı gönderilen kumandanlar kısa sürede bunları mağlubiyete uğrattılar. Fakat doğudaki tehlike gerçekten önemliydi. "Armenia ve Parthia Savaşı" (Bellum Armeniacum et Parthicum) adını alan savaşa, Romanlılarla Parthlar arasındaki tampon devlet Armenia'nın kontrolü meselesi sebep oldu⁶². Parth Kralı III. Vologases kuvvetlerinin Cappadocia valisi Sedatius Severianus'u Elegeia'da mağlup ederek öldürmesi ve emrindeki legion'u yok etmesi üzerine⁶³, Armenia tahtına kendi adayı Pacorus'u geçirterek, kontrolü eline aldı⁶⁴. Aynı zamanda, Syria üzerine yapılan bir Parth saldırısı sonunda, Roma kuvvetleri disiplinsizlikleri sebebiyle kaçarak mağlubiyeti kabul ettiler. Romalılar'ın bu ağır yenilgisinden sonra Parthlar, Syria Eyaleti'nde yaptıkları ikinci savaşı da kazanarak, Cappadocia'nın ve Syria'nın bir bölümünü ele geçirdiler⁶⁵.

Doğudan gelen bu kötü haberler üzerine Marcus savaş hazırlıklarına başladı. Artık Roma prestijini kurtarmak ve kayıplarının telafisi⁶⁶ mutlak

surette giderilmeliydi. Roma'da ve imparatorluğun diğer kentlerinde yeni bir savaş isteği ve zafer beklentisi en üst noktadaydı⁶⁷. Marcus, bunu ne pahasına olur ise olsun gerçekleştirecekti. Fakat Roma'da birisinin kalması gerekiyordu. Çünkü Tiber Nehri'nin taşması sebebiyle zahire ve kıtlığın önlenmesi için tedbirler alınmak zorunluydu⁶⁸. Bu durumda Lucius Verus Antoninus askerlik yönünden Marcus'tan daha yetenekli olduğundan, doğudaki savaş için kendisine yüksek yetki verilerek emrine en kabiliyetli komutanlar hasredildi ve kaybedilen legionların yerini doldurmak üzere her taraftan yeni kuvvetler toplandı⁶⁹. Cappadocia'ya ve Suriye'ye yeni valiler tayin edildiler. Marcus, çok önem verdiği bu sefer yolculuğunda kardeşine Capua'ya kadar refakat etti⁷⁰. İmparator, Roma'ya döndüğünde Verus'un Canusium'da hastalandığını öğrenince, tekrar onu görmek istedi. Fakat onun Brundisium'dan hareket ettiğini haber alınca vazgeçti (M.S. 162 Bahar'ı)⁷¹. Verus Atina'dan geçerek Antiocheia'ya ulaştı. Bu arada Parthlarla savaş başlamıştı. Savaşı Verus'un yerine daha çok kumandanları yürütüyordu. Çünkü Verus Antoichia ve Daphne arasında mutluluk içinde gladyatör oyunları ve avcılıkla uğraşıyordu⁷². M.S. 163'de yeni Cappodocia valisi Statius Priscus seferi başarı ile idare ederek, Armenia'nın başkenti Artaxata'yı tahrip edip yerine Kainepolis şehrini kurdu⁷³. Her iki imparator Armeniacus unvanını aldılar. Vologases ise kaçmıştı⁷⁴.

Kazanılan başarılar sonrası, Armenia tahtından Pacorus indirilerek, yerine Soaemus getirildi⁷⁵. Seleucia⁷⁶ ve Ctesiphon zapt edildikten sonra, Parth savaşı sona erdi⁷⁷. Parth savaşı sonunda Roma toprakları genişlemiş, Fırat'ın doğu kıyılarına kadar uzanmış, Osroene, Edessa ve Carrhae Roma himayesine girmiş ve en önemlisi Roma prestiji de kurtulmuştu⁷⁸. Yalnız Dio Cassius⁷⁹'un bildirdiğine göre Lucius Verus'un galibiyeti Roma'ya pahalıya mal olmuş, ordunun büyük bir kısmı dönüş yolunda açlık ve hastalık nedeniyle kaybedilmiş, sağ kalabilenler ile Syria'ya ulaşılabilmiştir.

Marcus Aurelius Antoninus sonrası Roma İmparatorluğu'nun doğu sınırlarını tekrar Fırat Irmağı'nın ötesine götüren İmparator Septimius Severus (M.S. 193-211) olmuştur⁸⁰. Böylelikle Elegeia ve dolayısıyla Erzurum ve çevresi tekrar imparatorluğun sınırlarına dâhil edilmiştir. Yalnız Septimus'un Anadolu'da giriştiği kentleşme sürecinde Elegeia ile ilgili bir düzenleme yapıp yapmadığı hakkında bilgimiz bulunmamaktadır. Septimus sonrasında da uzun yıllar Roma-Parth savaşları devam etmiştir. Ancak yapılan bu savaşlar Kuzeydoğu

Anadolu'dan güneye doğru kaydırıldığı için Elegeia stratejik konumunu kaybetmiş olmalıdır. Çünkü bu savaşlar nedeniyle Roma kaynaklarında kentin ismi artık geçmemektedir. Elegeia ve çevresi Doğu Roma İmparatorluğu döneminde Theodosiopolis olarak, yeniden Küçük Asya'yı İran ve Kafkasya'ya bağlayan Kuzey yollarının merkezinde önemli bir askeri garnizon haline gelmiştir⁸¹.

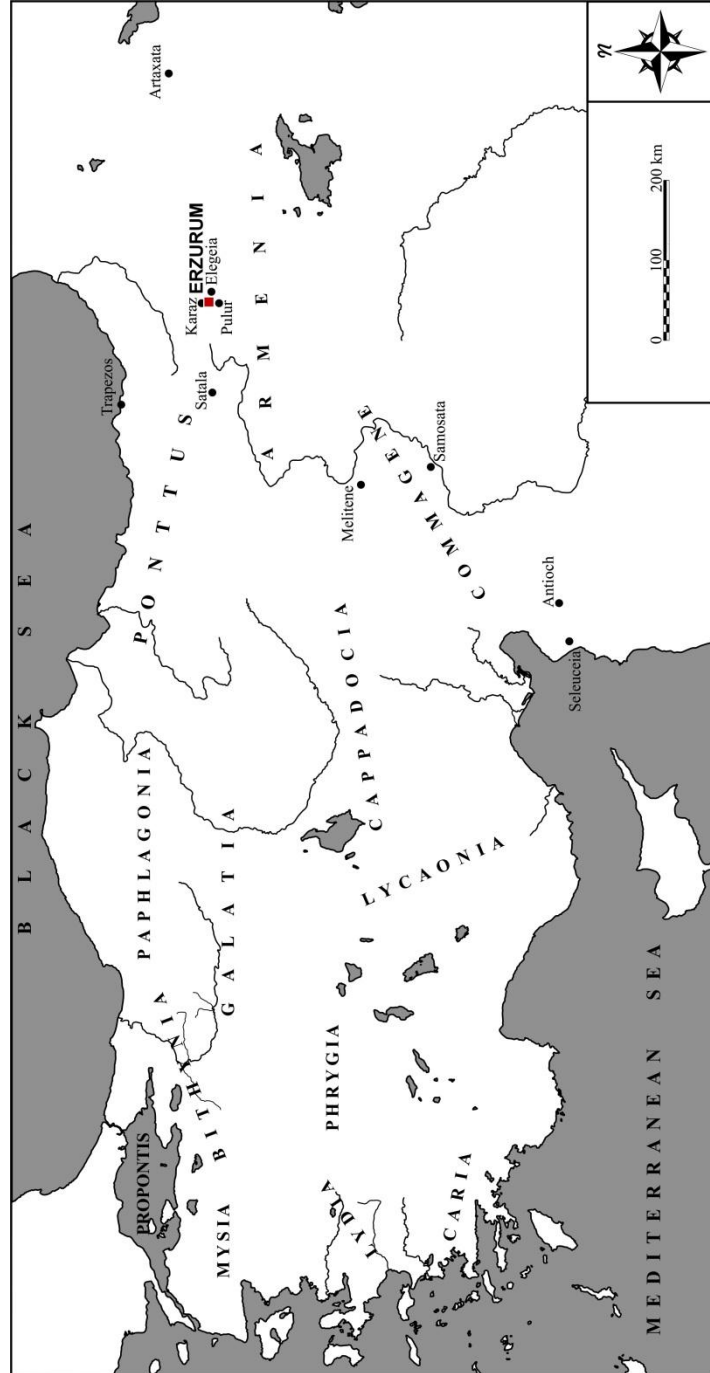
Roma kaynaklarında daha çok Armenia'ya yapılan seferler dolayısıyla zikredilen Elegeia kenti, yukarıda da kısmen değinildiği gibi, Roma'nın bölgedeki askeri, siyasi ve ticari faaliyetleri ile ilgili araştırma ve incelemelerde bulunan araştırmacıların birçoğu tarafından Erzurum çevresine lokalize edilmesi konusunda fikir birliği bulunmaktadır. James⁸², Greek ve Roma coğrafyası sözlüğünde Elegeia'yı I'lijeh (İlica şimdi Aziziye) şeklinde okuyup, Fırat Irmağı'nın kaynağı yakınında, ırmağın sağ yakasında, 78 derece 20 dakika boylam, 42 derece 51 dakika enlemede bulunduğunu ve sıcak su kaynağı üzerindeki bu alanın Erzurum'a uzak olmadığını belirtmektedir. Roma güçlerinin Elegeia'ya Satala üzerinden ulaşıldığına dikkat çeken Yorke⁸³, bu bağlantıyı ve Elegeia'nın lokalizasyonunu şu şekilde açıklamaktadır; **"Satala'nın önemi Doğuya doğru giden güzergâh üzerinde görülmektedir. Kuzeyden Armenia'ya doğru keşifler için başlangıç noktası avantajını kullanan bu yol bu yüzyılın ortasına kadar hala kullanılmaktaydı. Modern Sadak'tan genellikle Elegeia olarak tanımlanan İlica geçidinden Erzurum'a geçer"**.

Longden⁸⁴, Traianus'un Parthlarla savaşa giderken Fırat Vadisine doğru ilerlediğini ve Erzurum yakınlarında muhtemelen bugünkü İlica/Elegeia'da Parthamasiris ile karşılaştığını ve bu yerin denizden 6000 feet⁸⁵ yükseklikte Hazar Deniz'ine dökülen nehirlerin ve Euphrates'in arasında ana kaynakta yer alan Armenia bölgesinin en stratejik noktası olduğunu ifade eder. Bennet⁸⁶ de, Elegeia'yı Satala'nın 110 mil (180 km) doğusuna, Artaxata'nın 180 mil (300 km) batısına lokalize etmektedir. Henderson⁸⁷ ise Elegeia'nın lokalizesini genellikle Aşkale-Bayburt-Trabzon yolu üzerinde Erzurum'un 10 mil batısında modern İlicayla özdeşleştirir.

Lightfoot⁸⁸, Akşit⁸⁹, Stark⁹⁰, Debevoise⁹¹, Liplinski⁹², Wells-Barrow⁹³, Kırzioğlu⁹⁴, Grousset⁹⁵ ve Kaya⁹⁶ da Elegeia kentinin lokalizasyonunu Erzurum'un 17 km. batısında yer alan İlica (şimdi Aziziye)'ye yapmaktadırlar. Williams⁹⁷ da Elegeia'yı Onbinlerin güzergâhı üzerinde gösterir. Yapılan bu lokalizasyonlardan biraz daha farklı olarak Keppie⁹⁸ Elegeia'yı Erzincan'ın doğusuna konumlandırmaktadır. Bryer-Winfield⁹⁹

ise herhangi bir yazılı ve arkeolojik bulguya dayanmaksızın, bölgenin coğrafi yapısından yola çıkarak Elegeia'yı, görüşleri ile ilgili kuşkularını da belirterek, Aşkale'ye lokalize ederler. Bununla beraber modern Erzurum'a batı yönünden hangi güzergâhtan gelinir ise gelinsin kente geçişin Ilıca üzerinden yapıldığı noktasında diğer araştırmacılarla hemfikirdirler¹⁰⁰.

Magie¹⁰¹, Elegeia'nın sıklıkla Erzurum Ovasındaki Ilıca'yla bir tutulduğunu bunun da oldukça sakıncalı olduğunu, çünkü Ilıca isminin sıklıkla sıcak su kaynağı anlamındaki yer ismi olduğunu belirtir. Bu anlamda Erzurum ve çevresinde bulunan sıcak su kaynakları göz önünde bulundurulduğunda, Magie'nin pek de haksız olmadığı görülür. Erzurum'un batısında bulunan Ilıca'nın yanı sıra kentin doğusunda sıcak su kaynağına sahip Hasankale ve Köprüköy ilçeleri de bulunmaktadır. Bu şekli ile Elegeia'nın lokalizasyonun da üç farklı yeri tanımlamak ihtimal dâhilinde görülmektedir. Yalnız, Elegeia birçok araştırmacı tarafından Roma-Parth mücadelelerinde ana unsur olarak yer alan Fırat Nehri ile eş güdümlü olarak ele alınmıştır. Roma-Parth sınırını oluşturan Fırat Nehrinin ana kaynağına en yakın yer de Erzurum'un batısında yer alan Ilıca'dır¹⁰². Hasankale ve Köprüköy Aras Nehri havzasında yer almaktadır. Satala'dan hareket ederek Kop geçidini aşan Roma güçleriyle, bölgeyi sürekli olarak elinde bulundurma çabasında olan Parth ordularının karşılaşılabilecekleri ilk uygun alan kentin batısında yer alan Ilıca bölgesi gözükmemektedir. Bu alan kontrol altına alındıktan sonra, rahatlıkla Deveboynu geçidi aşıp diğer sıcak su kaynağına sahip olan yerlere ulaşılabilir. Dolayısıyla Romalılar'ın karşılarına çıkan ilk sıcak su kaynak bölgesini yani Ilıca'yı tanımlamaları tarafımızdan da daha uygun görülmektedir. Ilıca-Elegeia lokalizasyonunda göz önünde bulundurulması gereken bir başka olgu da Ilıca'nın etrafında yer alan höyüklerdir. İlçenin güneyinde yer alan Ağören ve Pulur Höyük, kuzeyindeki Karaz Höyük, batısında Çiğdemli Höyük bunların en önemlileridir. Özellikle Pulur ve Karaz Höyük'te yapılan kazılarda bölgenin en erken iskânına tanıklık edebilmekteyiz¹⁰³. Öyle ki Umar¹⁰⁴, Elegeia kentini Ilıca'yla da bağlantı kurarak tamamen Karaz'a yerleştirir. Gerek Karaz'da gerekse Pulur'da yapılan arkeolojik kazılarda, Geç Kalkolitik Çağdan itibaren yerleşimin süreklilik gösterdiği arkeolojik bulgularla ortaya konulmuştur. Dolayısıyla Ilıca'ya lokalize edilebilecek olan Elegeia kentini sadece Ilıca ile sınırlandırmadan, Pulur-Ilıca-Karaz-Çiğdemli üçgeninde bölgesel olarak düşünmenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

Sonuç olarak, Parthlarla olan mücadelede stratejik bir önemi bulunan Elegeia'da Romalıların sürekli bir legion bulundurmadıkları Roma-Parth savaşlarında Satalanın askeri üs olarak kullanıldığını, Elegeia'da meydana gelen savaşlarda daha çok Satala da bulunan XII Flminata ya da XV Apollinaris legionlarının savaştıkları söylenebilir. Bölgede savaşa giren İmparator Traianus ve diğer Roma komutanları Elegeia'ya Satala üzerinden ulaşmışlardır. Önce bölgenin en önemli askeri garnizonu olan Satala'ya gidilmiş, son hazırlıklar burada yapıldıktan sonra Elegeia'ya varılmıştır. Roma-Parth mücadelelerinde Elegeia kentinin kontrolü, Roma'nın Fırat hattının doğusuna yayılmama politikası gereğince önceleri Parthlara bırakılırken daha sonraları tamamen Roma'ya bağlanmıştır. Elegeia, Roma hâkimiyetinde Cappadocia eyaletinin daha sonra Galatia ile birleştikten sonra Galatia-Cappadocia eyaletinin kontrolü altında bulunmuştur¹⁰⁵. Stratejik konumuna rağmen kent Parthlarla yapılan mücadelelerde Romalıları çok da uğurlugelmemiştir. Courbulo Elegeia'da kış hezimetini yaşamış, Severianus da askerleriyle birlikte yok edilmiştir.

Satala'da sürekli bir garnizon bulunduran Roma İmparatorluğu, arkeolojik yüzey araştırmalarında sıklıkla karşılaştığımız dönem keramiklerinin de kanıtladığı üzere, Gümüşhane ve Bayburt'ta yeterince iskân faaliyetlerine de girişmiştir. Çalışmamızın girişinde ele aldığımız nedenlerden olsa gerek, Kop geçidinin güney tarafında, yani Erzurum ve civarında süreklilik gösteren bir yerleşim alanı kurmamıştır. Maalesef mevcut yazılı kaynaklar ve arkeolojik çalışmalar bu konuda yeterli bir bilgi ve bulgu sunmamaktadır.

En erken dönemlerden itibaren Elegeia kentinin içinde bulunduğu bölge, doğu-batı güzergâhında stratejik açıdan bir kavşak noktası olması nedeniyle, bölgeyi ele geçirmek isteyen güçlerin ana hedefi olmuştur. Bu nedenle yapılan savaşlarda bölgede sürekli bir tahribat meydana gelmiştir. Ayrıca bölgede sıklıkla meydana gelen doğal afetler, özellikle depremler, geçmişten günümüze kentle ilgili önemli arkeolojik kanıtların ulaşmasını engelleyen önemli faktörler olmuşlardır. Bununla beraber Erzurum ve çevresinde hala sistematik arkeolojik kazıların yetersizliği de göz önünde bulundurulduğunda, bundan sonra yapılacak kapsamlı çalışmalarla, Elegeia kentinin konumu ve yapısı ile ilgili daha ayrıntılı bilgilere ulaşılacağı muhakkaktır.

Kısaltmalar

AST	<i>Araştırma Sonuçları Toplantısı</i> , Ankara.
CAH	<i>Cambridge Ancient History</i> , Cambridge, London, New York, Melbourne.
CQ	<i>The Classical Quartely</i> , Oxford.
GJ	<i>The Geographical Journal</i> , London.
HSCP	<i>Harvard Studies in Classical Philology</i> , Cambridge.
JHS	<i>Journal of Hellenistic Studies</i> , London.
JRS	<i>The Journal of Roman Studies</i> , London.

Kaynakça

¹Doğu Anadolu'nun jeomorfolojik yapısı, iklimi ve buna bağlı olarak oluşan flora ve faunası göz önünde bulundurulduğunda bölgedeki yerleşim politikasının belirlenmesinde bir başka etkenin varlığı da gözlemlenir. Bölge II. Bin'de Hayaşa-Azzi'yi nüfuz alanına almasıyla Hititlerin, I. Binde Urartuların, Medlerin, Perslerin, Helenistik Dönem'de Selevkosların, ve sonrasında da zaman zaman Romalıların, Bizanslıların, Parthların ve Sasanilerin egemenlik alanında kalmış olsa da Erzurum ve civarında bu uygarlıkların özelliklerini yansıtan zengin kalıntı ve buluntuya rastlanmaz. Bu nedenle bölgenin karakteristik kültürü yerel krallık ve beylikler düzeyinde kendisini göstermiştir. Bu durum Erzurum ve çevresinin sınır bölgesinde olmasından ziyade coğrafi ve iklimsel koşullarının oluşturduğu geçim kaynakları ve bunlara dayalı yaşam biçimlerinden kaynaklanır. Nitekim Erzurum'un doğusunda (Van) ve batısında (Erzincan) karakteristik Urartu yerleşmeleri mevcutken Erzurum ve çevresinde daha sınırlı oluşu, ine aynı şekilde Helenistik ve Roma Dönemi'nde batıda Sivas ve Erzincan civarında, kuzeyde Gümüşhane, nispeten Bayburt, Trabzon ve Rize civarında, Roma varlığı bilinirken Erzurum ve civarında yok denecek kadar az olarak karşımıza çıkar. Bizans Dönemi için de aynı şeyler söylenebilir. Güneydoğu Anadolu'da ve Kafkasya'da (Gürcistan'da) mozaik ve seramik bulgularının doğruladığı yoğun bir Bizans iskânı söz konusuysen, tam ortada kalan Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu'da bu iskan faaliyetleri kaleler ve gözetleme kuleleri ile askeri ve stratejik bir yapılanmayı ön plana çıkarır. Açıkça görülüyor ki Erzurum ve çevresi yerleşim tarihinin başladığı Geç Kalkolitik Çağdan itibaren baskın bir şekilde temelde hayvancılığa ve tarıma dayalı geçim kaynağı ile bunun oluşturduğu pastoral yaşam biçimi uzun dönemler etkisini devam ettirmiştir. Bölgenin ekolojik yapısı daha çok hayvancılıkla geçinen toplulukların bu alanda yaşamalarını sağlamış veya Erzurum ve çevresi, buraya yaşayanların temelde hayvancılıkla geçinmelerini zorunlu kılmıştır. Bu da Erzurum ve çevresinde kent ve kente dayalı sosyal ve siyasal sürecin oluşumunda önemli rol oynamıştır. Yaptığımız bu mülahaza için Yrd. Doç. Dr. Birol Can'a çok teşekkür ediyorum. Bu konuda ayrıca bkz., Çiğdem 2000, 197 vd., Çiğdem-Can 2005, 13 vd.

- ² Procopius, Buildings III, 4, 1-5; Cumont- Cumont 1906, 344-345; Lightfoot 1992, 289 vd.; Lighfoot 1998, 273 vd.; Çiğdem 2008, 76 vd.
- ³ Sagona-Sagona 2004, 150 vd.; Çiğdem-Özkan-Yurttaş 2004, 167 vd.; Çiğdem-Özkan-Yurttaş 2005, 285 vd.; Çiğdem-Özkan-Yurttaş-Öztürk 2006, 57 vd.; Çiğdem-Özkan-Yurttaş 2009, 172 vd.; ; Çiğdem-Özkan-Yurttaş 2011, 155 vd.
- ⁴ Erzurum Müzesi'nde Roma Dönemi'ne ait en önemli eser Hasankale tren istasyonunun yapımında bulunan pişmiş toprak lahittir. Altunkaynak 2010, 63. Prof. Dr. Mehmet Karaosmanoğlu konu ile ilgili yaptığımız mülahazada bu eserin Bizans Dönemine tarihlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.
- ⁵ *Ἐλεγεία* Stephanus Byzantinus, 173; "Elegeia" Lipinski 2000, 168; "Eregia" Bryer-Winfield 1985, 14, 36 dpnt.185; "Elegira" Bunson, 2002, 193.
- ⁶ Erzurum ve çevresindeki Roma egemenliğinin ilk tesisi Julius Caesar (M.Ö. 100-44) dönemindeki düzenlemelerle gerçekleştirilir, bölge daha sonra M.S. 17 yılında kurulan Cappadocia Eyaletine dahil edilir. Sinclair 1987, 85; Can, 2010, 36.
- ⁷ Tarn 1971, 603.
- ⁸ "Persia'da (İran) ortaya çıkan Parthlar ya da bilinen adıyla Arsaklar, İ.Ö. 2. yüzyıl sonlarına doğru Armenia'ya saldırdılar ve saldırı sonucunda Armenia kralı Artavasdes'in oğlu Tigranes esir alındı ve o, Artavastes'in ölmüş olduğu İ.Ö. 94 yılına kadar Parthların tutsağı olarak kaldı. Parthlar boşalan Armenia tahtına tutsak olarak tuttıkları Tigranes'i oturttular. Tigranes, kendisini Armenia kralı ilan eden Parthlara, bu hizmetlerinin karşılığı olarak, 70 vadi verdi. Bu arada Arsaklar sülalesinden bir grup, Armenia'ya yerleşti. Daha sonra sayıları giderek artan Armenia'daki Arsaklar, Parth krallarının desteğiyle Armenia'daki krallık tahtını ele geçirmeyi başaracak kadar güçlendiler. Armenia'yı Parth Krallığına bırakmak istemeyen Romalılar, Parth Krallığının desteğini arkasına alan Armenialı Arsaklara karşı, yerli muhalefet cesaret veren bir politika izledi ve sonuçta Armenia Krallığı, Romalılar ve Parthlar arasında bir sorun olarak ortaya çıktı". Kaya 2004, 73-74.
- ⁹ Frye 1962, 187-188; Frye 1984, 233 vd.
- ¹⁰ "Roma Cumhuriyeti'nin Doğu sınırlarını Fırat (Euphrates) ırmağına kadar uzatarak bütün Anadolu'yu egemenliği altına alma eğilimi, ilk kez M.Ö. 90'lı yıllarda ortaya çıkmıştır. Bu tarihte Sulla ile Parth kralı Arsakes'in elçisi Oroarzan (ya da Orobazus) Fırat Irmağı kıyısında bir araya gelmiş ve Roma Cumhuriyeti ile Parth Krallığı arasındaki sınırın Fırat Irmağı olduğunda sözlü olarak anlaşmışlardır... Romalılara karşı 42 yıl hiç yılmadan savaşan VI. Mithridates'in Pontus Krallığı'nı ortadan kaldıran Pompeius'un bütün Anadolu'yu fiilen Roma egemenliği altına alan siyasal düzenlemelerine, M.Ö. 59 yılında çıkarılan lex Vatinia (Vatinia yasası) ile yasallık kazandırılmıştır". Kaya 1998, 163; Arthur-Munro da Roma'nın Yukarı Fırat kıyısındaki egemenliğinin 1. yüzyılda önce oluşmadığı aşamalı olarak bu yüzyıldan sonra gerçekleştirildiği ve Samosata-Melitene ve Satala legion kamplarıyla bölgede

bir savunma hattının oluşturulduğu, bu hat üzerinde Trapezos limanına ulaşan birbirleriyle bağlantılı askeri bir yolun tesis ettirildiğini ifade etmektedir. Arthur Munro, 1901, 61-62.

¹¹ Augutus bunun için Ephesos'tan başlayıp Euphrates'e (Fırat Irmağı) kadar uzanan uzun bir yol (Via Sebaste) inşa ettirmiştir. Tekin 2007, 178.

¹² Gibbon 1987, 23.

¹³ Rostovzeff 1975, 105-106.

¹⁴ Anderson 1971b, 256; Stevenson 1971, 223; Bununla beraber Tranquillus Parthların, Armenia'yı isteyen Augustus'a kolayca boyun eğdiklerini, hem de M. Crassus ve M. Antonius'tan aldıkları sancakları Augustus'a geri verdiklerini, üstelik rehine gönderdiklerini ve Augustus'un istediği kişinin kral olarak atanmasını kabul ettiklerini ifade ederek dolaylı olarak Elegeia ve bölge üzerindeki Roma egemenliğinin varlığını ortaya koymaktadır. Tranquillus, 50; Lintontt'a göre de Augustus Armenia'yı bir eyalet haline getirmek istiyordu. Lintontt 1981, 65 vd.

¹⁵ Hammond 1934, 82 vd.; Gilmartin 1973, 584; Kaya 2005, 175.

¹⁶ Tacitus Annales, XIII, 4-9.

¹⁷ Tacitus Annales, XIII, 38; Kaya 2005, 176.

¹⁸ Tacitus Annales, XIII, 35,40; Kaya 2005, 177.

¹⁹ Tacitus Annales, XIII, 34; Kaya 2005, 177.

²⁰ Bosworth Corbulo'nun seferine muhtemelen Satala'dan başladığını ifade eder. Bosworth 1983, 271. Bölgeye yapılan diğer seferlerde önce Satala'ya uğranılmış olması Bosworth'un oldukça haklı olduğunu gösterir.

²¹ Tacitus Annales XV, 25; Frye 1984, 239; Kaya 2005, 117; Romalılar Tridates'in yerine Tigranesi kral olarak atadılar. Tigranes'in Parthlara saldırması üzerine meydana gelen savaşta mağlubiyet yaşanınca, Parthlara anlaşma yoluna gidildi. Tridates Roma'ya giderek Nero tarafından yeniden Armenia kralı ilan edildi. Tekin 2007, 179.

²² Dio Cassius Rhomaika LXII, 19-20; Kaya 2005, 177.

²³ Tacitus Annales XII, 39; Tacitus Histories III, 47; Mitford 1974, 163 dph. 15; Arslan 2005, 52; Çiğdem 2007, 144.

²⁴ Anderson 1971a, 760.

²⁵ Millar 2001, 80-81; Levick 2003, 163; Edwell 2008, 7-8

²⁶ Akşit 1976, 179.

²⁷ Rostovzeff 1975, 108.

²⁸ Longden 1975a, 199; Longden 1975b, 223 vd.

²⁹ Tekin 2008, 251; Ball birçok Roma İmparatoru gibi, Traianus'un da Makedonia kralı III. Aleksandros'un doğuda ulaştığı yerlere gitmek gibi bir hayali olduğunu, bunun için gerçekleştireceği büyük sefer öncesinde arkasını emniyet içine almak istediğini, daha önceleri Parthlarla oluşturulan Euphrates merkezli sınır anlayışının terk edildiğini, bu arada bölgede tampon bir krallık olan Armenia üzerinde her ne olursa olsun hâkimiyet kurma düşüncesinde olduğunu ifade etmektedir. Ball 2000, 16.

-
- ³⁰ Dio Cassius LXVIII, 17; Lepper 1948, 191 vd.
- ³¹ Akşit 1976, 185-187; Dio Cassius LXVIII, 17,2.
- ³² Momsen'e göre Traianus 114 yılının sonuna doğru başkenti terk etmiştir. Momsen 1887, 66.
- ³³ Magie 1950, 606; Akşit 1976, 187.
- ³⁴ Dio Cassius LXVIII, 17,2.
- ³⁵ Dio Cassius LXVIII, 17,2; Magie 1950, 606.
- ³⁶ Akşit 1976, 187; Kaya 2005, 196.
- ³⁷ Magie 1950, 607; Melitene-Samosata arasındaki güzergah için bkz., Mitford 1998, 260-268.
- ³⁸ Cumont-Cumont 1906, 342.
- ³⁹ Momsen 1887, 67; Roma güçlerinin Elegeia'ya ulaşmalarında Satala önemli bir üst konumundadır. Bu duruma dikkat çeken Yorke, Satala-Elegeia bağlantısını şu şekilde açıklamaktadır; "Satala'nın önemi Doğuya doğru giden güzergâh üzerinde görülmektedir. Kuzeyden Armenia'ya doğru keşifler için başlangıç noktası avantajını kullanan bu yol bu yüzyılın ortasına kadar hala kullanılmaktaydı. Modern Sadak'tan genellikle Elegeia olarak tanımlanan Ilica geçidinden Erzurum'a geçer" Yorke 1896, 471-472; Bennet Traianus'un Satala'da legionlar ve diğer yardımcı birliklerle yaklaşık 80 bin kişilik bir ordu meydana getirdiği, bu ordunun lojistik desteğinin deniz yoluyla Trapezos üzerinden sağladığı görüşündedir, Bennet 2005, 195-196.
- ⁴⁰ Arslan 2005, 67.
- ⁴¹ Longden 1975b, 243.
- ⁴² Dio Cassius LXVIII. 19,2-20,4; Bennet 2005, X, 196; Lightfoot Traianus'un Elegeia'ya geliş güzergahını şu şekilde ifade ediyor; "Traianus Antiokheia'dan Melitene'ye oradan kuzeye doğru ilerleyerek, Arsamosata'dan kuzeye doğru Pülümür Geçidi'ni aşarak bir an önce ulaşmak istediği Yukarı Fırat havzasına varmıştır" Lightfoot 1990, 116 fig. 1; Longden de Traianus'un Fırat Vadisine doğru ilerlediğini ve Erzurum yakınlarında muhtemelen bugünkü Ilica/Elegeia'da Parthamasiris ile karşılaştığını ifade etmektedir. Longden 1931, 9; Stark'a göre de Antiokheia'dan hareket eden Traianus Samosata, Melitene, Arsamosata, üzerinden Satala'ya ulaşmıştır. Stark 1966, 205. Griffin ise Melitene'den Arsamosata'ya oradan kuzeye doğru Satala ve sonuçta Elegeia'ya gelindiğini kabul eder. Griffin 2000, 124.
- ⁴³ Henderson 1969, 318.
- ⁴⁴ Dio Cassius LXVIII, 18,2; Bosworth 1977, 227.
- ⁴⁵ Dio Cassius LXVIII, 19; Lepper 1948,7.
- ⁴⁶ Bennett 2005, 197.
- ⁴⁷ Campbell yapılan bu görüşmenin daha önceleri Roma ile Parthlar arasında yapılan görüşmelere nazaran diplomatik nezaket, samimiyet ve güven eksikliği taşıdığını, toplantının gizli yapıldığını ve sonuçların halka açıklanmadığını belirterek bu görüşmenin iki güç arasındaki ilişkilerde bir dönüm noktası olduğun ortaya koymaktadır. Campbell 1993, 235.

-
- ⁴⁸ Dio Cassius LXVIII, 19.
- ⁴⁹ Dio Cassius LXVIII, 19; Magie 1950, 608; Debevoise 1968, 222-224.
- ⁵⁰ Momsen 1887, 67-68; Eutropius Traianus'un Armenia'yı, Parthamasisris'i öldürerek ele geçirdiğini belirtmektedir. Eutropius, 189.
- ⁵¹ Traianus 114/115 kışını ya Elegeia'da ya da Artaxata'da geçirmiş olabilir. Bennet 2005, 198.
- ⁵² Kaya 2005, 197. Elegeia ve çevresinin M.S. 113/4 yılına kadar Galatia-Cappadokia Eyaleti sınırları içerisinde olduğu görülür. Kaya 2005a, 21; Bennet 2005, 196.
- ⁵³ Longden 1931, 2-3.
- ⁵⁴ Longden 1931, 3.
- ⁵⁵ Tekin 2008, 251.
- ⁵⁶ Özsaıt 1982, 390.
- ⁵⁷ Eutropius, Hadrianus'un Traianus'un ününü kısındığından, onun imparatorluğa kattığı üç eyaletten derhal vazgeçtiğini ve ordularını Assyria, Mezopotamya ve Armenia'dan geri çağırıldığını, imparatorluk sınırının Euphrates Nehri'nin olmasını istediğini ifade ederek, Hadrianus'un doğu stratejisini ilginç bir şekilde kıskançlık üzerine temellendirir. Eutropius 203; Wiesehöfer, 2001, 313.
- ⁵⁸ Payne 1970, 242; Rostvtzeff 1975, 108-109; Akşit 1976, 195; Kaya 2005, 197.
- ⁵⁹ Historia Augusta, VIII.
- ⁶⁰ Kaya 2005, 199
- ⁶¹ Historia Augusta, VIII.
- ⁶² Kaya 2005, 199
- ⁶³ Momsen 1887, 74; Stark 1966 235; Weber 1975, 345; Keppie 2000, 250; Campbell birçok bilim adamı Elegeia'da yok edilen legionun teorik olarak XXII Deiotariana'nın olabilme olasılığına rağmen, IX Hispana'nın önerdiklerini ayrıca MS 120'nin ötesinde Elegeia'da her iki legionunla ilgili bir kanıt bulunmadığını belirtmektedir. Campbell 2006, 29.
- ⁶⁴ Dio Cassius LXXI, 3-5; Eutropius' göre Traianus'un zaferinden sonra Parthlar'ın ilk başkaldırısıdır. Eutropius 207.
- ⁶⁵ Weber 1975, 345
- ⁶⁶ Akşit 1976, 226.
- ⁶⁷ Weber 1975, 345
- ⁶⁸ Historia Augusta, VIII.
- ⁶⁹ Dio Cassius LXXI, 3-5.
- ⁷⁰ Historia Augusta, VIII.
- ⁷¹ Historia Augusta, VIII.
- ⁷² Historia Augusta, VIII.
- ⁷³ Historia Augusta, VIII.
- ⁷⁴ Dio Cassius LXXI, 3-5.
- ⁷⁵ Akşit 1976, 228.

-
- ⁷⁶ "Seleucia'yı ele geçirip kırk bin insanı rehin aldı. Parthlara karşı zafer elde etti." Eutropius 207.
- ⁷⁷ Dio Cassius LXXI, 3-5.
- ⁷⁸ Akşit 1976, 228; Özsait 1982, 392.
- ⁷⁹ Dio Cassius LXXI, 3-5.
- ⁸⁰ Eutropius 215; Kaya 2006, 28.
- ⁸¹ Honigmann 1970, 8,16; Bryer-Winfield 1985, 56; Jones 1998, 225-226; Özcan 2007, 81 vd.
- ⁸² James 1854, 811. Krş. Adontz 1970, 113
- ⁸³ Yorke 1896, 471-472.
- ⁸⁴ Longden 1931, 9.
- ⁸⁵ 1 feet 30.48 cm'dir.
- ⁸⁶ Bennettt 2005, 196, 197 fig.11.
- ⁸⁷ Henderson 1969, 319 dpnt. 2.
- ⁸⁸ Lightfoot 1990, 116 fig. 1.
- ⁸⁹ Akşit 1976, 186.
- ⁹⁰ Stark 1966, 207.
- ⁹¹ Debevoise 1968, 222.
- ⁹² Liplinski 2000, 168.
- ⁹³ Wells-Barrow 1965, 225.
- ⁹⁴ Kırzioğlu 1953, 158.
- ⁹⁵ Grousset 2005, 107.
- ⁹⁶ Kaya 2005, 197.
- ⁹⁷ Williams 1829, 284.
- ⁹⁸ Keppie 2000, 250.
- ⁹⁹ Bryer-Winfield 1985, 39 dpnt.185; 39.
- ¹⁰⁰ Bryer-Winfield 1985, 36-37.
- ¹⁰¹ Magie 1650, 660, dpnt. 1465 32-33
- ¹⁰² Tournefort da Erzurum'a gelirken Fırat'ın kollarından biri üzerinde yer alan Elica/İlica köprüsünde konaklamış, burada bulunan sıcak suların özellikleri ilgili bilgileri aktarmıştır. Tournefort 2005, 128.
- ¹⁰³ Koşay-Turfan 1959, 349 vd.; Koşay-Vary 1964, 1 vd.
- ¹⁰⁴ Umar 2000, 168.
- ¹⁰⁵ Wells-Barrow 1965, 225; Kaya 2005a, 21.
- Adontz, N.,1970, *Armenia in the Period of Justinian The Political Conditions Based on the Naxarar System*, Translated with Partial Revisions A Bibliographical Note and Appendices by N.G. Garsoian, Lisbon
- Akşit, O., 1976, *Roma İmparatorluk Tarihi (M.Ö. 27- M.S.192)*, İstanbul.
- Altunkaynak, G., 2010, "Erzurum Arkeoloji Müzesi Seksiyonlar, Eserler ve Sergi" *Geçmişten Geleceğe Armağan*, (Ed. M. Işıkli-M. Artu) Ankara, 62-71.
- Anderson, J. G. C., 1971a, "The Eastern Frontier from Tiberius to Nero" *CAH X*, 743-780.
- Anderson, J. G. C., 1971b, "The Eastern Frontier Under Augustus" *CAH X*, 239-

283.

- Arslan, M., 2005, *Arrianus'un Karadeniz Seyahati Arriani Periplus Ponti Euxini* (Hellence Aslından Çeviren ve Yorumlayan M. Aslan), İstanbul,
- Arthur, J. R. Munro., 1901; "Roads in Pontos, Royal and Roman" *JHS* 21, 52-66.
- Ball, W., 2000, *Rome in The East The transformation of an empire*, London.
- Bennett, J., 2005, *Trajan: Optimus Princeps: A Life and Times*, Florence, KY,USA: Routledge <http://site.ebrary.com/lib/bahcesehir/Doc?id=10097437>
- Bosworth, A.B., 1977, "Arrian and Alani" *Harvard Studies in Classical Philology* 81, 217-225.
- Bosworth, A.B., 1983, "Arrian and at the Caspian Gates: A Study in the Methodology" *CQ* 33/1, 265-267.
- Bryer, A.-D.Winfield, 1985, *The Byzantine Monuments and Topography of The Pontos*, Washington, D.C.
- Bunson, M., 2002, *Encyclopedia of the Roman Empire, Revised Edition*, New York. <http://books.google.com>.
- Can, B., 2010, "Hellenistik, Roma ve Bizans Dönemlerinde Erzurum" *Geçmişten Geleceğe Armağan*, (Ed. M. Işıklı-M. Artu) Ankara, 34-39.
- Campbell, D. B., 1993, "War and Diplomacy: Rome and Parthia, 31 BC-AD 235" *War and Society in the Roman World*, (Ed. J. Rich-G. Shipley), New York, 231-240.
- Campbell, D. B., 2006, *Roman Legionary Fortresses 27 BC-AD 378*, New York. Illustrated by B. Delf. <http://books.google.com>.
- Cumont, F.-E. Cumont, 1906, *Voyage d'exploration archæologique dans la Pont et la Petit Armenie. Studia Pontica 2*, London.
- Çiğdem, S., 2000, "Başlangıçtan Eski Tunç Çağı Sonuna Kadar Erzurum ve Yöresi Geçim Kaynakları", *Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Bilimleri, Araştırma Dergisi* 26, 197-210.
- Çiğdem, S., 2007, "Eskiçağ'da Trabzon Limanı: Askeri ve Ekonomik Yönden Gelişimi ve Doğu-Batı İlişkilerindeki Rolü" *A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10/2, 133-156.
- Çiğdem, S., 2008, *Gümüşhane Bölgesinin Tarih ve Arkeoloji Araştırmaları*, Erzurum.
- Çiğdem, S.-B.Can, 2005, "Erzurum Müzesi'nde Bulunan Tarım Aletleri Işığında Geç Kalkolitik ve Tunç Çağlarında Bölgedeki Tarımsal Aktiviteler", *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Dergisi, Anadolu/Anatolia* 29, 13-27.
- Çiğdem, S.-H.Özkan-H.Yurttaş, 2004, "2002 Yılı Gümüşhane ve Bayburt İlleri Yüzey Araştırması" 21. *AST 2 (26-31 Mayıs 2003 Ankara)*, Ankara, 167-178.
- Çiğdem, S.-H.Özkan-H.Yurttaş, 2005, "2003 Gümüşhane Yüzey Araştırması" 22. *AST I, (24-28 Mayıs 2004 Konya)*, Ankara, 285-300.
- Çiğdem, S.-H.Özkan-H.Yurttaş-N.Öztürk, 2006, "2004 Yılı Gümüşhane Yüzey Araştırması" 23. *AST 2 (30 Mayıs-3 Haziran 2005 Antalya)*, Ankara 57-70.
- Çiğdem, S.-H.Özkan-H.Yurttaş, 2009, "2007 Gümüşhane Yüzey Araştırması" 26.

- AST 1 (26-30 Mayıs 2008 Ankara, Ankara, , 167-180.
- Çiğdem, S.-H.Özkan-H.Yurttaş, 20011, " 2009 Yılı Bayburt Yüzey Araştırması" 28. AST 1 (24-28 Mayıs 2010 İstanbul), Ankara, 155-176.
- Debevoise, N.C., 1968, *A Political History of Parthia*, Chicago.
- Dio Cassius., *Rhomaika* (Kullanılan Metin ve Çeviri E.Cary Roman History, London 1914-1927). http://Penelope.unchicago.edu./Thayer/E/Roman/Texts/Cassius_Dio/55.
- Edwell, M., 2008, *Between Rome and Persia The Middle Euphrates, Mesopotamia and Palmyra under Rome control*, London and New York.
- Eutropius, *Breviarium Historiae Romanae Roma Tarihinin Özeti* (Çev. Ç. Menzilcioğlu) İstanbul, 2007.
- Frye, R.N., 1962, *The Heritage of Persia*, London.
- Frye, R.N., 1984, *The History of Iran*, München.
- Gibbon, E., 1987-1988, *Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi 1-3*, (Çev. A. Baltacıgil), İstanbul.
- Gilmartin, K., 1973, "Corbulo's Campaigns in the East: An Analysis of Tacitus Account" *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 22, 583-626 <http://www.jstor.org/stable/4435369>.
- Griffin, M., 2000, "Nerva to Hadrian" *CAH XI*, 84-131.
- Grousset, R., 2005, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, (Çev. S. Dolanoğlu), İstanbul.
- Hammond, M., 1934, "Corbulo and Nero's Eastern Policy" *HSCP* 45, 81-104. <http://www.jstor.org/stable/310632>.
- Henderson B.W., 1969, *Five Roman Emperors: Vespasian, Titus, Domitian, Nerva, Trajan A.D. 69-117*. New York.
- Historia Augusta, *Filozof İmparator Marcus Aurelius Antoninus* (Giriş, Çeviri ve Açıklamalarla Hazırlayan (Ç. Menzilcioğlu), İstanbul, 2002.
- Honigmann, E., 1970, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, (Tercüme Eden F. Işıltan), İstanbul.
- James, E.B., 1854, "Elegeia" *Dictionary of Greek and Roman Geography Vol. I.*, (Ed. By. Sir W. Smith) Boston.
- Jones, A.H.M., 1998, *Cities of The Eastern Roman Provinces*, Oxford. file:///F:/EBOOKS/HTML%20BOOKS/CITIES%20OF%20EASTERN%20ROMAN%20EMPIRE/files/page_iv.html [6/21/2009 9:05:08 AM]
- Kaya, M.A., 1998, "Anadolu'da Roma Egemenliği ve Pompeius'un Siyasal Düzenlemeleri" *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi XIII*, 163-172.
- Kaya, M.A., 2004, "Romalılar, Parthlar ve Armenia Krallığı (İ.Ö. 92-İ.S.4)" *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi XIX/1*, 73-86.
- Kaya, M. A., 2005, *Anadolu'daki Galatlar ve Galatiya Tarihi*, İzmir.
- Kaya, M. A., 2005a, "Anadolu'da Roma eyaletleri: Sınırlar ve Roma Yönetimi" *Tarih Araştırmaları Dergisi 38*, 11-30.
- Kaya, M. A., 2006, "Roma İmparatoru Septimus Severus Döneminde Anadolu" *Tarih Araştırmaları Dergisi 39*, 27-48.

- Keppie, L., 2000, "The Fate of the Ninth Legion- A Problem for The Eastern Provinces?" *Legions and Veterans Roman Army Papers 1971-2000*, (Ed. L. Keppie), 247-255.
- Kırzioğlu, M.F., 1953, *Kars Tarihi I, Tunç Çağlarından Osmanlı İmparatorluğu'na değin ve Ekleme 1534-1921 Yılları Kronolojisi*, İstanbul.
- Koşay, H.Z.-K.Turfan, 1959, "Erzurum Karaz Kazısı Raporu" *Belleten* 91, 349-412.
- Koşay, H.Z.-H.Vary, 1964, *Pulur Kazısı 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu*, Ankara.
- Lepper, F.A., 1948, *Trajan's Parthian Wars*, London.
- Levick, B., 2003, *Vespasian*, London and New York.
- Ligtfoot, C.S., 1990, "Trajan's Parthian War and the Fourth-Century Perspective" *JRS* 80, 115-126.
- Ligtfoot, C.S., 1992, "Satala Yüzey Araştırması" *IX. AST (1991)*, Ankara, 289-302.
- Ligtfoot, C.S., 1998, "Survey Work at Satala: A Roman Legionary Fortress in North-East Turkey" *Ancient Anatolia Fifty Years' Work by the British Institute of Archaeology at Ankara (Ed. R. Matthews)*, 273-284.
- Lintontt, A., 1981, "What was The Imperium Romanum' ?" *Greece and Rome* 28/1, 53-67.
- Liplinski E., 2000, *The Aramaeans Their Ancient History, Culture, Religion (OLA 100)*, Leuven.,
- Longden, R.P., 1931, "Notes on the Parthian Campaigns of Trajan" *JRS* 21, 1-35.
- Longden, M.A., 1975a, "Nerva and Trajan" *CAH XI*, 188-222.
- Longden, M.A., 1975b, "The Wars of Trajan" *CAH XI*, 223-254.
- Magie, D., 1950, *Roman Rule in Asia Minor to the End of Third Century after Christ I-II*, Princeton
- Miford, T.B., 1974, "Some Inscriptions from the Cappadocian Limes" *JRS* 64, 160-175.
- Miford, T.B., 1998, "The Roman Frontier on the Upper Euphrates" *Ancient Anatolia Fifty Years' Work by the British Institute of Archaeology at Ankara (Ed. R. Matthews)*, 255-272.
- Millar, F., 2001, *The Roman Near East 31 BC-AD 337*, Cambridge.
- Momsen, T., 1887, *The Provinces of the Roman Empire From Caesar to Diocletian II*, (Translated by W. P. Dickson), New York <http://books.google.com>.
- Özcan, H.Ö., 2007, "Doğu Anadolu'da Bir Bizans Kenti Theodosiopolis (Erzurum)" *Arkeoloji ve Sanat* 124, 81-94.
- Özsait, M., 1982, "Anadolu'da Roma Egemenliği" *Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi* 2, 378-416.
- Payne, R., 1970, *Ancient Roma*, New York.
- Procopius, *On Buildings*, (Eng. Trans., H.B. Dewing-G. Downey), London.
- Rostovtzeff, M., 1975, "The Sarmatae and Parthians" *CAH XI*, 91-130.
- Sagona, A.-C. Sagona 2004, *Archaeology at The Near-East Anatolian Frontier I, An Historical Geography and a Field Survey of the Bayburt Province*, Louvian-Paris-Dudley, M.A.
- Sinclair, T.A., 1987, *Eastern Turkey An Architectural and Archaeological Survey*

-
- Vol I-II, London.
- Stark, F., 1966, *Rome on the Euphrates. The Story of a Frontier*. London.
- Stephanus Byzantinus 1825, *Cum Annotationibus*, (L. Holstenii, A. Berekelii Et Th. Pinedo), Lipsiae. <http://books.google.com>.
- Stevenson, G.H., 1971, "The Army and Navy" *CAH X*, 218-237.
- Tacitus, Annals, *The Annals of Imperial Rome* (Trans. M. Grant), London, 1988.
- Tacitus, Histories, *The Histories*, (Trans. K. Wellesley), London 1986.
- Tarn, W.W., 1971, "Parthia" *CAH IX*, 574-613.
- Tekin, O., 2008, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İstanbul.
- Tekin, O., 2007, *Eski Anadolu ve Trakya Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğu'nun İkiye Ayrılmasına Kadar (MÖ 12.-MS 4. Yüzyıllar Arası)*, İstanbul.
- Tranquillus, G. S., *On İki Caesar'ın Yaşamı*, (Latince'den Çev. F. Telatar-G. Özaktürk), Ankara, 2008.
- Tournefort, J.D., 2005, *Tournefort Seyahatnamesi* (Ed. S. Yerasimos), (Çev. T. Tunçdoğan II. Kitap) İstanbul.
- Umar, B., 2000, *Karadeniz Kappadokia'sı (Pontos) Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi*, İstanbul.
- Weber, W., 1975, "The Antonines" *CAH XI*, 325-392.
- Wells, B.-R.H. Barrow, 1965, *A Short History of The Roman Empire to the death of Marcus Aurelius*, London.
- Wiesehöfer, J., 2001, *Ancient Persia from 555 BC to 650 AD*, (Trans. By. A. Azodi), London New York.
- Williams, J., 1829, *Two Essays on The Geography of Ancient Asia; Intended Partly to Illustrate The Campaigns of Alexander and The Anabasis of Xenophon*, London. <http://books.google.com>
- Yorke, V.W., 1896, "A Journey in the Valley of Upper Euphrates" *GJ 8/5* 453-472.

Anadolu'da İnanışların ve Geleneklerin Doğa Korunması Açısından Önemi Üzerine Örnekler

*Instances on the Importance of the Anatolian Beliefs and Customs on the
Preservation of Nature*

İhsan BULUT

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Coğrafya Bölümü
ibulut@atauni.edu.tr

ÖZET

Yaşamın her alanında inanış ve kültürün etkilerini görmek mümkündür. Bunlardan önemli bir bölümü de inanç ve geleneklerin doğa korunması üzerinedir. Antik çağ düşünce sistemi içinde de bu örnekleri bulmak mümkündür. Ülkemiz bu konuda ilginç örneklerle sahiptir. Bunun nedeni kültürel zenginliktir. Bu makale örnek bir Kültür Coğrafyası araştırması olarak hazırlanmıştır. Yerleşme, nüfus, ekonomik faaliyetler ve toplumsal yaşamın çeşitli konuları üzerinde olduğu kadar, doğal yaşam ve yapılar ile bunların korunması üzerinde de kültürel yaklaşımların büyük önemi vardır. Hemen her inanışta doğa kutsal ve üretken sayılmış, dinlerin pek çoğunda doğal güçlere tapınma motifleri yer almış, doğal kaynakların temiz tutulması ve korunmasına önem verilmiştir. Bu konuda adeta dini inanışlar ve gelenek ve görenekler birbiriyle yarışmış hatta iç içe geçmiş durumdadır. Bu çalışmamızda da din ve geleneğin etkileriyle doğa korunması konusunda açık birkaç örnek ele alınacaktır. Mikro örneklerden hareketle ülkemiz genelinde daha çarpıcı örneklerin çıkarılması bakımından bu çalışma alanımızda bir ilk olma özelliği taşımaktadır. Çalışmamızda Yozgat, Tokat illerindeki kutsal mekân özelliği ile tanınan ziyaret yerleri ile ülkemizin hemen her yöresine dağılmış birkaç adak ve dilek ağacı örnekleri konu edilmiştir.

*Anahtar Kelimeler:*Anadolu, gelenek, inanış, Sorgun, Durali Dayılı Köyü, Niksar, Ormancık Köyü, adak ağacı, dilek ağacı, yadır, ziyaret

ABSTRACT

It is possible to distinguish the impact of beliefs and customs in every field of life. A substantial part of such impact could be observed with regard to the preservation of nature. Such instances could also be found in the ancient thought systems. Turkey (our country) has interesting instances that exemplify such impact, the reason of which is our cultural wealth. This essay has been prepared as an exemplary research in Cultural Geography. Cultural approaches have a great importance on settlement, population, economic facilities and various issues regarding the social life as well as on natural life and structures and their preservation. In almost all the belief systems, nature has been deemed holy and reproductive, and in most of the religions, motifs on worshipping natural forces have been abundant in addition to the fact that it has been important to keep the natural resources clean and preserve them. Religious beliefs, customs and traditions seem to be intermingled with regard to this issue. In this study, a few instances on the preservation of nature through the impact of religion and customs will be examined. This study has the quality of being a forerunner in this field as it provides relatively more striking instances from Turkey (our country) based on

micro-examples. This study deals with the places in Yozgat and Tokat that receive visits due to their reputation as holy spaces and with a few instances of wish trees which are to be found in almost all the regions of Turkey.

Keywords: Anatolia, custom, belief, Sorgun, Durali Dayili village, Niksar, Ormancik village, wish tree, holy tombs, visit

Bu makale örnek bir kültür coğrafyası araştırması olarak tasarlanmıştır. Yerleşme, nüfus, ekonomik faaliyetler ve toplumsal yaşamın çeşitli konuları üzerinde olduğu kadar, doğal yaşam ve yapılar ile bunların korunması üzerinde de kültürel yaklaşımların büyük önemi vardır. Hemen her inanışta doğa kutsal ve üretken sayılmış, dinlerin pek çoğunda doğal güçlere tapınma motifleri yer almış, doğal kaynakların temiz tutulması ve korunmasına önem verilmiştir. Bu konuda adeta dini inanışlar ve gelenek ve görenekler iç içe geçmiş durumdadır.

Türk-İslam âleminde veli kabirleri ve makamları, halkın daima saygı duyduğu, ziyaret ettiği, orada bulunan zatın ruhaniyetinden istifade ettiği yerler olmuştur. Bunlara sadece veli değil, gazi unvanlı şahısların türbeleri de dâhildir. Hayattayken hal ve hareketleriyle insanlara örnek olan, onların dertleriyle dertlenen, Allah rızasını kazanmış mübarek kimseler olarak bilinen veliler, gün olmuş nasihat ve tavsiyeleriyle padişahlara dahi yardım etmişlerdir. ¹ Yüzyılların hatta bin yılların öğrettiği bu kültürel motifler bütün eski Osmanlı topraklarının muhtelif yerlerinde yalnız Müslümanlarca değil, fakat Hıristiyanlarca da kutsal sayılan ve önünde ırk, dil, din ayırımı yapmadan şefaahat dilenilen bir çok ziyaretgahların ve din ulularının mevcudiyeti de, bu ülkede muhtelif kültürlerin yüzyıllardan beri temas halinde bulunması ve kaynaşmasıyla ilgili olarak maziden intikal eden bir tarihi ve kültürel miras olarak değerlendirilmektedir².

Bu çalışmamızda da din ve geleneğin etkileriyle doğa korunması konusunda açık birkaç örnek ele alınacaktır. Mikro örneklerden hareketle ülkemiz genelinde daha çarpıcı örneklerin çıkarılması bakımından bu çalışma alanımızda bir ilk olma özelliği taşımaktadır. Çalışmamızda Yozgat ve Tokat illerindeki kutsal mekân özelliği ile tanınan ziyaret yerleri ile ülkemizin hemen her yöresine dağılmış adak ve dilek ağacı örnekleri konu edilmiştir.

Türk Dünyasının tamamında Tanrı katında muteber olduğuna inanılan ve kutsallık atfedilen kişilere ve onlara ait olduğuna inanılan mezarlara, türbelere ve yatırların defnedildiklerine inanılan mekânlar(mezar, yatır, türbe, tekke) Türkler tarafından sürekli ziyaret edilmiş, pek çok dilek ya da dua bu mezarların yanı başında Tanrı'ya iletilmiştir. Türkler arasında ermiş sıfatına sahip kişilerin yattıkları

kutsal mekânlar da Tanrı'ya ulaşmada önemli araçlardan biri kabul edilmektedir. Türkler arasında derlenen, mübarek zatların defnedildikleri kutsal mekânlarla ilgili örneklerin hepsinde kutsal ağaçlardan söz edilmekte, bu ağaçların koyu gölgeli, kaba ağaçlar olduğuna dikkat edilmiştir. Yatır başlarında bulunan kutsal ağaçlara herhangi bir zarar verilmemekte, zarar verenlerin de çok geçmeden ölüp gideceklerine inanılmaktadır. Hatta bu ağaçlardan bir dal parçası bile koparıldığında ağacın götürülen dal parçası geri getirilene kadar o kişiyi rahat bırakmadığı da rivayetler arasındadır. Bu tür bölgelerdeki ağaçlara dokunulmayarak tanrı kutunun bölgeyi terk etmemesi beklenir. Türk geleneğinde her mezarın başına bir ağaç dikilir ve eğer dikilen bu ağaç yeşerir, göğe doğru uzanırsa mezarda yatan kişinin mekânının Tanrı katı olacağına inanılır. Mezarların başına ya da mezarlıklara dikilen ağaçlar, kavak gibi yapraklarını dökmeyen gölgeli, meyvesiz ağaçlardır. Kutsalı temsil eden kutsal ağaçlar, ruhları cennete ve cehenneme götüre bilme gücüne sahiptirler. Türklük âlemi, kutsal ağaçlar vasıtasıyla ölen atalarının, yakınlarının ruhlarının tanrı katına çıkmasını arzulamış, onun için de her mezarın başına ağaç dikmiş, mezar başına ya da mezarlığa dikilen ağaç Hayat Ağacını sembolize etmiştir ve mezarda yatanın da bu ağaç vasıtasıyla sonsuzluğu yakalaması istenmiştir. Eski Türk geleneğinde Tanrı'nın uçmağına varan hakanların cenazeleri bir süreliğine kutsal ağaçlara asılır ve ondan sonra da doruğu Tanrı katına, yani cennete ulaşan kutsal dağların tepesine defnedilirdi.³

Kutsiyetine inanılmış belirli bir ağaç yoktur. Ceviz ağacının gölgesinde yatılmaz, cinsi ne olursa olsun mezarlıktan ağaç kesilmez, ağaç dikilmesi büyük sevaptır. Türbe adak ve dilek yerlerinin ağaçlarına dokunulur, mezarların ağaçlarına dokunulmaz. Meyveleri varsa, meyveleri yenmez⁴. Adak yerlerinin şahsiyeti, tarihi açık olarak bilinenler yanında, mazisi pek bilinmeyen, haklarındaki bilgi rivayetlere dayananlar da vardır. Dua etmek, ölüleri, evliya bilinen kimseleri örnek ahlakları yönüyle yad etmek için, sırf ziyaret kastiyle gidildiği gibi: Her türlü murat, dilek ve niyet, çocuğu olmak, kolay doğum yapmak, çocuğu yaşamak, sütünü artırmak, kısmeti açılmak, evlenebilmek, hastalıktan kurtulmak, huysuz, yaramaz ve aksi çocukları uslandırmak, kayıp eşyayı bulmak ve bulunmasını istemek, sevgi elde etmek kastiyle de gidilir. Bunların olması için oruç, kurban, süpürge, horoz,; fakir doyurmak, sadaka vermek; helva, lokma dağıtmak, çocuğun adını vermek gibi adaklarda bulunulur. Adak yerleri gibi, oralarda bulunan su, ağaç vb.de

kutsal sayılmaktadır. Adak yerlerindeki ağaçlara, dert ve sıkıntılardan kurtulmak için veya belli bir niyetle bez bağlanmaktadır. Bazı yerlerde, ağaca bez parçaları bağlandıktan sonra, ağacın dibine para ve taş atılır. Bu ağaçlar kesilmez, başka yere götürülmez ve yakılmaz. Ancak bulunduğu yerde yakılmasında bir mahzur görülmez. Bu yasaklara uymayanların çarpılacağına, sakat kalacağına, başına bir kaza geleceğine veya öleceğine inanılır. Bu tür ağaçların kurumaları, halkın dertlerini yüklenmelerine, bu dert ve ıstıraplara dayanamamalarına bağlanır. Adak yerlerinin yanındaki çeşme veya suların şifalı olduğuna inanılır ve bu maksatla oralarda yıkanıldığı da bilinir.⁵⁶⁷ Bu gelenek benzer şekillerde ünlü yazarlarımızın hikâyelerine de konu olmuştur⁸. Hatta benzer gelenekler bez bağlama dilek dileme şeklinde Kore'de⁹ ve Gürcistan'da da¹⁰ görülmektedir.

Bazı yörelerde ormanları korumak için yaygın bir gelenek yatır ve ziyaret gibi alanların ağaçları kesilip tahrip edildiğinde, tahrip edenin felakete uğrayacağı yaygın inancı aslında ormanların korunmasına geçmiş neslin verdiği önemin günümüze bir yansımasıdır. Bu anlamda adak ağacı inancının da bazı ender türlerin örneklerinin yok edilmekten korunarak, günümüze kadar ulaşmasına yol açtığı görülmektedir. Örneğin Sorgun İlçesi Durali Dayılı Köyü Ziyaret Tepesindeki palamut meşesi mesceresinde olduğu gibi.

Yozgat İli'nde Yerköy İlçesi Haciosmanlı köyünde Tüllüce Dede'nin ağaç kesen kadınların çocuklarının tüylü doğduğu, Şefaati İlçesi Erkekli köyündeki Dede çevresindeki koruluktan ağaç kestirmedeği, Merkez İlçe Vasfibey köyündeki karaağaçlar, Sorgun İlçesi Eymir kasabası ormanlarında kadınların kayalara bezenmiş, dal budak salmış, yaz kış yeşil kalan sarmaşıklara bez bağlamaları ilgi çekici örneklerdir. Merkez İlçe Büyükçatma Köyü'nde Erzurum ve Kars yöresinden gelerek yerleşen göçmenlerin köy meydanındaki meşe ağacını kutsal sayması, Sorgun İlçesi Gümüşkavak köyündeki köye adını veren kutsal kavak ağacı, merkez Çadırardıç köyünün adını ulu ardıçtan alması ve Kadışehri İlçesi Üçağaç köyüne adını veren ağaçlar gibi kutsanan ağaç örnekleri de vardır¹¹.

Durali Baba Ziyareti

Yozgat İli'nin Sorgun İlçesinin Çiğdemli Belediye örgütüne bağlı Duralidayılı Köyü ilçe merkezine 10 km mesafede 70 haneli olup, Ziyaret Tepenin kuzeydoğu eteklerinde kurulmuştur. Köyün kuzeybatısı 5000 da.lık ve yaklaşık 5000 üyelik asırlık palamut meşesi(Quercus ithaburensis) ağaçlarından oluşan meşe korusu ve ziyaret tepesi ile

çevrilidir.

Orman işletme müdürlüğünce dikenli tellerle çevrilmiş olan koru alanı bu güne kadar inanışlar ve efsaneler sonucu kendi kendini korumuştur. Korumaya alınan alan tamamen meşeyle örtülü olmayıp müdürlükçe karaçam(Pinus nigra) ve mahlep(Cerasus mahalleb) dikilen ağaçlandırma alanları halindedir. Meşe yetiştirme alanı olmasına rağmen meşe dikilmemesinin sebebi ise meşenin bu bölgede kendiliğinden gençleşebilmesidir. Olgunlaşan palamutlar koruma alanında kuşlar ve koyunlar tarafından yakın çevreye taşınmakta ve çimlenmektedir (Şekil 1, Fotoğraf 1,2,3,4).

Şekil 1. Araştırma Alanlarının Konum Haritası

Ziyaret Tepe'deki ormanlık alanın en yüksek tepesinde bulunan evliyanın türbesine yağmur duasına çıkılır, köylüler köye dönmeden yağmur yağmaya başlar. Bu Tepedeki ormandan ağaç alınmaz, alanın başına mutlaka bir felaket gelir, evliya bu ormanı korur. Hacı Hüseyin adında bir adam buna inanmaz, ağaç kesmek ister, baltayı ağaca vururken ayağına vurur ve sakat kalır¹² şeklinde bilgiler verilmektedir. Aynı çalışmada Karacaoğlan'ın Elif'i ararken Çamlık Tepe'ye uğradığı, her tarafın çıplak olduğunu görerek buraya bir çam fidanı diktiği, yönünü kibleye dönerek *Dilerim Tanrı'dan çamından çam türesin, bu çıplak tepe çamlık tepesi olsun. Kızları buğday benizli; ela, kömür gözlü olsun. Ben Elif'imle; Yozgat'ın bütün aşıkları da sevdikleriyle haldeş, yoldaş olsunlar* dediği ve duasının kabul olarak bugünkü çamlığın meydana geldiği mitine yer verilmektedir.¹³

Fotoğraf 1. Durali Dayılı Köyü arazisi dere yatakları kenarındaki kavak ve söğüt ağaçları hariç, tamamen ağaçtan yoksun bir bitki örtüsüne sahiptir.

Fotoğraf 2. Durali dayılı Köyü ziyaret tepesi doğal olarak yetişen meşe ağaçlarına sahip tek konumdur.

Fotoğraf 3. Ziyaret Tepedeki meşeler 30-35 m.ye kadar boylanabilmiş gövde çevresi 3-4 m.yi bulmuş anıt ağaç görünümündedir. Meşeler palamut meşesi olup, çok yoğun meyve vermektedir.

Fotoğraf 4. Ziyaret Tepe tel örgüyle korumaya alınmış olup, ağaçlandırma başlatılmıştır.

Ancak yine de meşe mesceresinde fazla bir yoğunlaşma görülmemekte, daha çok koru alanı yaşlı ağaçlardan oluşmaktadır. Bölge sakinleri yörede eskiden görülen delice ve kızlar kuşu gibi türlerin görülmediğini belirtmektedir.

Halilfakılı Köyü arazisinde de aynı meşelerden oluşan daha küçük bir koruluk bulunmakta olup burada da Pir Dede Ziyareti aynı özellikleriyle kabul edilmiştir. Koru yaklaşık, 15 da örtülü alanda bölgede pelit adı verilen 200 kadar yüce meşelerden oluşmaktadır.

Duralıdayılı ve Halilfakılı köyündeki ziyaretlerle ilgili yaygın kanaat ve inanış şu şekildedir: Bu koruluktan toplum yararına olmak üzere okula, camiye, köprüye yapacak ve yakacak alındığı zaman ziyaret izin vermekte, yerdeki kuru dal ve meyveleri toplandığı zaman müsaade etmektedir. Bunun dışındaki amaçlarla her türlü odun, kereste, dal ve diğer ürünler alındığı, kesildiği, kaçırıldığı zaman çeşitli felaketlere yol açan olayların yaşanılacağına ve zarar görüleceğine inanılmaktadır. Bu köydeki Ziyaret tepesinde mezarlıklar meçhul olup birkaç kişiye aittir ve zamanı bilinmemektedir. Ancak köy mezarlığı içerisinde Durali Baba'ya ait bir mezar ve mezarın başında meşe olduğu düşünülen kurumuş bir ağaç kütüğü bulunmaktadır (Fotoğraf 5). Ziyaret Tepedeki mezarlar kaybolmuş sadece taşlarla sınırları belli edilmiş çok sayıda mezarın olduğu bir alandır. Mezarlıktan en ufak bir taş alınmadığı gibi çevreden toplanan taşlar da mezarların çevresine yığılmaktadır. Mezarlar muhtemelen Anadolu'nun fethi ve Türkleşmesi sırasında yaralılık göstermiş şehit Derviş Gazi ve alperenlere aittir. Bu anlamda yaşanmış birkaç örnek olay şu şekillerde gerçekleşmiştir: Köy sakinlerinden Gazi

Karakuş adlı şahıs meşe dayanıklı olduğu için kağrı mazısı yapmak amacıyla bir pelit ağacına baltayı vuracağı sırada birden kepenekli bir çoban koyun sürüsüyle peyda olmuş, sürüye çoban nidaları söyleyerek şahsın yanından geçmiştir. Çobanın geçip gittiğini düşünen şahıs tekrar niyetlenmiş, aynı çoban aynı yerden tekrar görünerek bir şey demeden aynı şekilde geçmiştir. Üçüncü kez aynı girişim de aynı şekilde beklenmedik kişilerden (bekçi, çoban) gelen seslerle engellenmiştir. Adam bunun bir ilahi uyarı olduğunu, çobanın ve sürünün gerçek olmayıp, ziyaretin bir işi olduğu kanaatine varmıştır. Bunun sonunda bu şahıs utancından veya görüldü endişesiyle, büyük bir ihtimalle de inanışın işareti olarak buradan odun kesmekten vazgeçmiş ve bunu çevresine anlatmıştır. Bu efsane Sorgun çevresinde köyden köye anlatılarak yayılmıştır.

Fotoğraf 5. Ziyaret tepedeki Yatıra ait meçhul mezarlar ve köy içerisinde Durali Baba'nın mezarı ve yanı başındaki ağaç kütüğü ile bu ağaçtan kopan küçük bir parça bile alınmamıştır.

Aynı olaya benzer daha somut bir örnek olarak yörede bu korudan genç meşeleri kesip çalarak ve kağrı mazısı yaparak geçimini sağlayan komşu İncesu Köyü'nden İncesulu Osman adlı birisinin aynı mevkide trafik kazası geçirerek ölmesi de yatırıla ilişkilendirilmektedir.

Benzer şekilde buradan odun, kereste alarak ev ve eklenti yapanların, evi, ahır veya samanlığının yanmış olduğu, yakacak odun getirerek pekmez kaynatan bir kadının çocuğunun pekmez kazanına düşüp yandığı, tandırda kullananın tandıra düştüğü gibi günlük yaşamda da olası kazalar ile ziyaret arasında bir ilgi kurulmuştur. Bunlar olmadığı hallerde de aile içi huzursuzlukların, ekonomik sıkıntıların nedeni olarak da buradan odun getirilmesi olduğuna inanılmaktadır.

Böyle olmakla beraber çağdaş çevreci anlayışa göre de mümkün olacak yararlanma şekillerinin bu korulukta yüzlerce yıldan beri sürdürüldüğü de bir gerçektir. Şöyle ki, köy sakinleri ve çevre köylerde

yaşayanlar, bu yüce ağaçların sonbaharda yörede gazel denilen dökülen yapraklarını ve palamutları meyve tohumlarını toplamaktadır. Yörede ağaç altındaki dökülmüş yaprakları süpürerek çuvallara doldurulması şeklindeki bu işe gazel toplamak denmektedir. Sonbahar mevsimindeki önemli kış hazırlıklarından biridir. Gazel tandırlarda ve saman soba ve kuzine sabaların proto tipi olan pekçe denilen el yapımı tuğlalardan oluşan ocaklarda yakacak olarak kullanılır. Palamut tohumları ise bahsedilen sobalarda ve kuzinelerde közlenerek adeta kestane tadında ve iştahında çerez olarak tüketilmektedir.

Dolayısıyla günümüz ekolojik yaklaşımın temel felsefesi edilmeye çalışılan sürdürülebilirlik ve doğal zenginliklerimizin bize sunulan bir hediyeden ziyade geleceğe ulaştırılması gereken emanet olduğu gerçeği hiçbir çevre bilgisi ve eğitimi verilmemiş kişilerce benimsenmiş ve yüzyıllardır uygulanmıştır.

Sonuç olarak bu saydığımız örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür. Tarlasına tohum ekerken de börtü böceğin payını fazladan serpen Anadolu köylüsü, şiddetli kış koşullarında dağlara, taşlara, kurtlara ve kuşlara yardım dileyen dualar okuyan Anadolu insanı yardımsever, hayırsever, vatansever, misafirperver gibi üstün sıfatlarının arasına çoktan doğasever özelliğini de katmıştır. Bunu binlerce yıldır, Orta Asya'dan taşıdığı kültür motifleriyle ve Anadolu'yu yurt eden fetih kahramanlarının, baba, gazi, derviş, sofı, pır, fakı, fakih gibi isim ekleriyle söylenen, sonu yatır, tekke, ziyaret, sofı, nebi gibi isimlerle biten mevki ve yer adları sayesinde kazanmış ve doğasını korumasını başarmıştır. Yuva bozanın yuvası bozulur, bana değmeyen yılan bin yaşasın, garip kuşun yuvasını Allah yapar, yaş kesen baş keser, karıncayı incitmez gibi yüzlerce atasözleri ve ifadeler de doğal hayatın değeri ve korunmasına açık olarak işaret etmektedir.

Bolat Gazi Türbesi

Tokat ili Niksar İlçesi Ormancık(eski adı Şadoğlu) Köyü'nün Güneyinde Sakarat Dağlarının kuzeyinde, Dönekse dağı eteklerinde bulunmaktadır. Köy mezarlığının yakınında bulunan türbe son zamanda koruma alanı haline getirilmiş önemli ziyaret yeri ve yöre sakinleri tarafından kutsal sayılan mekânlardan biridir. Burada bulunan mezarların büyük bir bölümü aynı güne tarihlidir. Bölgede yaşanan depremlerde ölen her yaşta insan aynı mezarlarda gömülüdür(Fotoğraf 6, 7,8).

Türbe Niksar ilçesinin Şadoğlu(Ormancık) Köyü'nün yeni ve eski mezarlığı içerisinde doğal yapı korunarak oluşturulmuş kutsanan bir

mekândır. Samsun-Erzurum(D 100) karayolunun güneyinde Niksar İlçe Merkezine 8 km uzaklıkta bulunmaktadır. Türbenin bulunduğu yörenin geçmişi mezar taşlarından anlaşıldığına göre 1600-1700 yıllarına kadar tarihlendirilmektedir.

Fotoğraf 6. Bolat Gazi türbesi binası Ali Tarakçı tarafından 1982 yılında yaptırılmıştır. Türbe içerisinde Bolat Gazi'nin mezarı özenle korunmaktadır.

Fotoğraf 7. Türbe Ormancık(Şadoğlu) Köyü mezarlığı ile iç içedir. 1939 Erzincan Depreminde bölgede de ağır hasar olmuştur. Pek çok mezar bu tarihe aittir.

Fotoğraf 8. Bolat Gazi türbesi çevresinde korunmuş delice(pistacia terebinthus) ağaçları vardır.

Bölgede Ravak Baba(Erbaa-Çevresu Köyü), Keçeci Baba (Erbaa-Keçeci Köyü), Melikgazi ve Hüseyin Gazi türbeleriyle misyonları ve menşeleri bir ve çağdaş oldukları sanılmaktadır. Bu türbe ve buradaki ağaçlarla ilgili de bazı rivayetler vardır.

Bolat Baba Türbesi Ormancık(Şadoğlu) Köyü sakinlerince kutsal alan olarak nitelendirilmekte, adak kurbanlarını burada keserek köylülere dağıtmaktadırlar. Bu alan kutsal mekân olarak değerlendirildiği gibi mesire yeri olarak da değerlendirilir. Rum mezarlığı ile içiçe yeni mezarlık yapılmıştır. Mezarlık köyün geçmişten beri üç etnik grubu temsil etmektedir.

Hüseyin Gazi, Melik Gazi ve Bolat Baba'nın Keçeci Baba'nın oğulları, Aziz baba'nın yeğenleri olduğuna inanılmaktadır. Mezarlık içerisindeki bir kökten sürgün veren beş ağacın Hubuyar Sultan, Kul Yusuf Baba ve 1600-1700 yıllarında akrabalarını temsil ettiğine inanılmaktadır.

Adak kurbanlarının pişirilip halka dağıtılmasının dışında bölgeden yakacak odun alınamaz. Çocuğu olmayan veya ölenler çocuklarının yaşaması için bu türbeye gelmekte ve adak adamaktadırlar. Doğan çocuğa Duran adı verilmektedir. Yörede Duran isminin fazlalığı bu nedenledir.

Yörede davun denilen 50 kadar nadir ağaç var. Ağaçların korunmasıyla ilgili birçok yaşanmış olaya dayanarak bazı inanışlar geliştirilmiştir.

•Ağaç dallarından keserek odun götüren birisinin rüyasına Bolat Baba girmiş; Götürdüğün ağaçları geri getirmesini söylemiş, şahıs bunun üzerine odunları geri getirerek bırakmıştır.

•Aynı mevkide kanal açılması sırasında greyder operatörü ağaçlardan birini sökmeye çalışırken kaza yapmıştır.

•Yatıra inanmayıp, bu geleneği küçümseyen birinin felç olduğu ve dilinin tutulduğu görülmüştür.

•Yatırın halılarını çalan bir kişinin Kelkit Çayını geçerken boğularak ölmesi gibi olaylar yatır inancının yaygınlaşmasının başlıca kaynaklarıdır.

Türbenin bugünkü binasının Ali Tarakçı adlı köy sakinin 8 dönümlük arazisini satarak inşa ettirdiği bilgisine ulaşılmıştır. Yörede Ağustos ayı başında her yıl Bolat Gazi Kültür Festivali düzenlenmekte ve yoğun ilgi görmektedir.

Adak ve Dilek Ağacı Örnekleri

Ülkemizin her bölge, yöre hatta en küçük köy yerleşmelerinde bile binlerce dilek ve adak ağacı örnekleri bulmak mümkündür. Bunların pek

çoğu yoğun bir şekilde ziyaret edilmektedir. Türk inanç sisteminde; yaratıcı esirgeyici, eşsiz ve tek Tanrı'ya hastalıklardan belalardan kurtulmak ve şükran duygularını ifade etmek için adaklar adamak, kurbanlar sunmak yaygın bir uygulamadır (Fotoğraf 9,10). Giden tanrı kutunu geri getirmek için tanrıyı sembolize eden kutsal ağaçların altında törenler yapılmakta, bezler bağlanarak kutsal ağaç vasıtasıyla Tanrıya niyazlarda bulunmaktadır. Ağaç bu dünya ile öteki dünyanın, yeraltıyla yeryüzünün ve gökyüzünün, insanla Tanrı'nın irtibatını sağlayan bir varlıktır. İnanca göre, kökleri yer altındaki cehenneme, dalları gökyüzündeki cennete ulaşmaktadır. Cennette yani ışık âleminde tanrı bulunmaktadır. Tanrı'dan bir şey dileyen, başındaki bir hastalıktan, bir felaketten, beladan kurtulmak isteyen kişiöğlü, Tanrı mekânına ulaştığına inandığı ağacı bir vasıta olarak kullanır. Ağaç vasıtasıyla kişiöğlunun hastalığını, sıkıntısını öğrenen tanrı, yine ağaç vasıtasıyla onlara yardım etmektedir¹⁴.

Serçoban türbesi İbrahim Tebrizi Bahaaddin(Mevlana Ebu İshak Serçoban) dini ve edebi bilimleri peygamber efendimizin mübarek soyundan gelen Şeyh Taceddin Ebu Hamid Abdurrahman Et-Tebrizi'den öğrenip, seyahati tercih ederek Amasya'ya gelmiş ve buraya yerleşmiştir. Burada ilim ve eğitim vermiş, devlet erkânı ve halk tarafından takdir ve saygı görmüştür. Anadolu Nazırı sıfatını almış Anadolu'da ikamet ederken Moğol Zulmü'ne uğrayıp Amasya Karasenir Köyü civarına yerleşerek burada çobanlık yapmıştır. Çobanlıkta gösterdiği yetenek nedeniyle de Serçoban Dede olarak ün salmıştır. Serçoban ziyareti ve çevresindeki ağaçlar bölge sakinleri tarafından kutsanmakta ve adaklar adanmakta, ağaç dallarına bağlanan çaput ve bez parçalarıyla dilekler dilenmektedir.

Fotoğraf 9. Anadolu'nun her yöresinde adak ağaçları yerel nüfustan yoğun ilgi görmektedir.

Fotoğraf 10. Serçoban Türbesi Amasya

Sivas Soğuk Çermik tepedeki Ahmed-i Turan mezarı ve İzmir ili Ödemiş ilçesi Birgi mevkiinde adak adanan zeytin ağacı da bunlara en güzel örnekleri oluşturur (Fotoğraf 11,12).

Bu konuda güncel ve çarpıcı bir örnek de Samsun ili Ladik ilçesi Ladik Gölü kenarında bulunan Balat Köyü'nün güneyinde bulunan yerleşmeyle içiçe bir konumda bulunan Araplar Evliyasıdır. Buradaki ağaçların evliya tarafından korunduğu inancı yaygın olduğu için buradaki ağaçların hiç kesilmediği oldukça yaşlı ağaçlara yer verdiği, yerlere yıkılan ağaç ve dallarının gri balıkçılarca korunak ve yuvalama yeri olarak seçildiği dikkati çekmektedir. Önceden göçmen olan bu kuşaların 100 yılı aşkın bir süredir inanışlarla korunan alanda yerleşik hayat geçtikleri gözlenmiştir. Bu nedeni maneviyatla korunan bu alandan ağaç kesilmemesi, yatır ve çevresinde avlanılmamasıdır.

Sonuç olarak Anadolu'da kökleri Türklerin eski inanışlarına da dayanan ağaçların kutsanması, ağaçlar aracılığı ile tanrı katına ulaşma inancı bilinçli ya da alışılmış şekliyle yaşatılmaktadır. Buna İslam dininin doğayı korumacı, çevrenin temiz tutulması, canlı cansız varlıkların gerekliliğine ve zarar verilmemesine yönelik emir ve yasakları da eklenince kültürel etkilerle kendiliğinden oluşan bir doğa korunması sağlanmıştır. Bu anlamda kutsal sayılan mekânlardaki, mezarlardaki, türbe, tekke, yatır, ziyaretlerdeki ulu ağaçlar, hatta çağdaş mezarlıklarda ağaç yetiştirme çabaları ortadadır. Aynı şekilde adak ve dilek ağaçları ülkemizin her tarafında kutsandıkları için belki tahrip edilen ormanları, sökülerek tarım arazisine dönüştürülen çalılık ve makilik alanların son üyeleri ve temsilcileri olarak yüzlerce yıldır varlıklarını korumaktadır. Farkında olmadan belki son örnek tür olarak botanik ve floristik anlamda biyolojik zenginliğimiz arasında tür sayımıza eklenebilen nadir örnekler olma özelliğini sürdürmektedir.

Fotoğraf 11. Sivas Soğuk çermik yakınındaki Ahmed-i Turan mezarı, ön tarafta kuşburnu çalısı dallarına bağlanmış adak bezler. Düğün ve sünnet konvoyları bu ziyareti gezdirilerek adak adanır ve dilek tutulur.

Fotoğraf 12. İzmir ili Ödemiş ilçesi Birgi mevkiinde adak adanan zeytin ağacı. Yatır ve mezarlarının olduğu bölgede her türlü isteği (bebek, araba ve sevgili) figüre eden taşlar bırakılmaktadır. Örneğin bebek isteyenler bebek bağlıyor.

Bu anlamda Yozgat ili Sorgun ilçesinde Duralidayılı ve Halilfakılı Köyü arazilerindeki Durali Baba ve Pir Dede Ziyareti meşelikleri ve Tokat ili, Niksar ilçesi Ormancık Köyü arazisindeki Bolat Gazi türbesi menengiç ağaçları en dikkat çekici örneklerdir. Ayrıca ülkemizin her köyü, kasabası ve şehir yerleşmelerinde binlerce hatta milyonlarca

örneklerine rastlanılacak adak ağaçları da türleri, flora içinde yaygın olup olmayışları, inanç temeli, kültürel ve ekolojik açılardan araştırmalara konu oluşturacak değere sahiptir.

Katkı Belirleme

Konu tasarımı ve düzeltmeleri ile ilgili olarak Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN'e, Bolat Gazi türbesi fotoğraflarının çekimi için Doç. Dr. Eren YÜRÜDÜR'e, metinle ilgili denetimlerinden dolayı Yrd. Doç.Dr. Halil HADİMLİ'ye; Duralıdayılı Köyü muhtarı ve sakinleri ile Nixsar İlçesi Ormancık Köyü sakinlerinden Sırrı TİLBE ve ailesine ev sahiplikleri ve yardımları için teşekkür ederiz.

Kaynakça

- ¹ KAYA, D., 2002, Halkbilim Araştırmaları, Kitabevi, s.211-213, İstanbul.
- ² ERİNÇ, S, 1973, "Türkiye, İnsan ve Ortam" İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi, Cil 10, sayı 18-19, İstanbul, s.1-34 (BABİNGER, F.:Anadolu'da İslamiyet, Darülfünun edebiyat Fakültesi Mecmuası, no. 3 1922, s. 217-18. TANYU, H.: Ankara ve çevresinde adak ve adak yerleri. Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yayınları, 1967. ye atfen).
- ³ ERGUN, P., 2004, Türk Kültüründe Ağaç Kültü, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, s.336-337.
- ⁴ ABDULKERİMOĞLU, A., 1987, Kastamonu'da Dini-Manevi Halk İnançları III. Milletlerarası Folklor Kongresi Bildirileri, IV.Cilt, Gelenek, Görenek ve İnançlar, Kültür ve Turizm bakanlığı, Milli Folklor araştırma dairesi yayınları, No 86, Seminer Kongre Bildirileri dizisi; 23, s.1-18, Ankara.
- ⁵ KÜÇÜK; A., 1987, Erzincan ve Çevresindeki halk İnanışlarına Toplu Bakış, III. Milletlerarası Folklor Kongresi Bildirileri, IV.Cilt, Gelenek, Görenek ve İnançlar, Kültür ve Turizm bakanlığı, Milli Folklor araştırma dairesi yayınları, No 86, Seminer Kongre Bildirileri dizisi; 23, 241-245, Ankara.
- ⁶ BORATAV, P. N., 1973, 100 Soruda Türk Folkloru, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- ⁷ ŞAR, S., 1987, İç Anadolu Bölgesi Halk İlaçları, III. Milletlerarası Folklor Kongresi Bildirileri, IV.Cilt, Gelenek, Görenek ve İnançlar, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Milli Folklor araştırma dairesi yayınları, No 86, Seminer Kongre Bildirileri dizisi; 23, 371-380.Ankara.
- ⁸ KARAY, R. H., 1993, *Yatır*, Memleket Hikayeleri(Bütün Eserleri, Günümüz Türkçesine Uyarlayan Ejder KARAY, Ankara, 1916), İnkılap Kitabevi, İstanbul, s. 106-114.
- ⁹ ÖZÖNDER, M.C., 1987, Türk ve Kore Halk İnançları, III. Milletlerarası Folklor Kongresi Bildirileri, IV.Cilt, Gelenek, Görenek ve İnançlar, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Milli Folklor araştırma dairesi yayınları, No 86, Seminer Kongre Bildirileri dizisi; 23, , Ankara, 291-300.

¹⁰ 1999 yılında Gürcistan gezimiz sırasında Tiflis'te şehrin en ünlü Djivarı Manastırı'nın dışındaki bir adak ağacına düğün alaylarının geldiği ve adak adayıp kurban kestikleri gözlenmiştir.

¹¹ ERGUN, P., 2004, a.g.e, Ankara, s.585.

¹² KARADAVUT, Z., 1992, Yozgat Efsaneleri, İnceleme Metin, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 272, Konya.

¹³ KARADAVUT, Z., 1992, a.g. e, 205, Konya.

¹⁴ ERGUN, P., 2004, , Ankara, s.374.